

הוועדה להוקרת גבורתם של הפצילים היהודיים בשואה
Committee to Recognize the Heroism of Jewish
Rescuers During the Holocaust

המרכז העולמי של בני ברית - ירושלים
B'nai B'rith World Center - Jerusalem

**יהודים
שהצילו יהודים
בשואה**

מערכת:

אלן שניידר, ד"ר צילה הרשקו, חנה ארנון, יובל אלפן, נעה גדרון

ניסן, תש"פ/מארכ 2020

כל הזכויות שמורות ©

ליצירת קשר aschneider@bnaibrith.org

תוכן

3	הרקע
3	ממדי ההצלה
4	הוועדה להוקרת גבורתם של המצילים היהודים בשואה והענקת אות המציל היהודי
4	הגדרת המציל היהודי
5	הסיבות לחוסר העיסוק בתופעת הצלת יהודים בידי יהודים במסגרת זיכרון השואה
6	תגובות חוקרים לחשיבות הנצחת המצילים היהודים בשואה
7	מחתרת תנועות הנוער הציוניות בהונגריה, 1944
13	הצלה על ידי תנועת ההתנגדות היהודית בצרפת
13	"הצבא היהודי" (Armee Juive - A.J.)
14	"הצופים היהודיים" (Les Eclaireurs Israelites - EI)
15	תנועת "הנוער הציוני" (Mouvement de Jeunesse Sioniste - MJS)
16	ארגון אוז"ה (OSE) - "רשת גארל" (Garel)
16	הרבנים [אומונייה (aumoniers)] של המחנות
16	ועד הסיוע של רחוב אמלו (Comite rue Amelot)
17	"שירות אנדרה" (Service André)
17	רשת מוסה עבאדי (Moussa Abadi)
17	קבוצת וסטרוויל (Westerweel) והמחתרת החלוצית בהולנד
18	"הוועד להגנת היהודים" בבלגיה (Comite de Defense des Juifs – CDJ)
	סיפורי הצלה אישיים
21	וילפריד ישראל (Wilfrid Israel)
23	האחים ביילסקי (Bielski Brothers)
23	יהושע והני בירנבאום (Yehoshua & Hennie Birnbaum)
24	הרב משה שמעון פסח (Moshe Shimon Pesach)
26	אליעזר לב ציון (Eliezer Lev Zion)
26	רחה פריאר (Recha Freier) ויוסף-יושקו איתאי-אינדיג (Josef-Yoshko Itai-Indig)
27	ולטר סוסקינד (Walter Süsskind)
29	אוטו קומולי (Ottó Komoly)
29	יונה אקשטיין (Jonah Eckstein)
30	שמואל מרקוביץ פבזנר (Shmuil Markowitz Pevzner)
31	מקס ליאונס - "ניקו" (Max Leons - "Nico")

הרקע

במשך שנים רבות, נטתה ההיסטוריוגרפיה של השואה להתרכז ביהודים כקורבנות. מגמה זו השתנתה לפני כעשרים שנה, ומאז התפרסמו מחקרים רבים העוסקים בחיי היום יום של היהודים במהלך השואה, בהתמודדויות שלהם עם המציאות שהלכה והחמירה וגם בסוגי ההתנגדות השונים.

שינוי זה מאפשר היום דיון יותר ממוקד בסוגיית הצלת יהודים בידי יהודים. בה בשעה שהגרמנים ועוזריהם עסקו בניסיונות השמדה שיטתיים של יהודי אירופה, פעלו יהודים רבים נגד הגורל המר שנועד להם. מאות אלפי יהודים לחמו בצבאות הברית ובשורות הפרטיזנים, התמרדו בתוך הגטאות והתקוממו בתוך מחנות ההשמדה. אחת התופעות של הגבורה היהודית בשואה, תופעה שהוצנעה ביותר, היא זו של יהודים שהצילו יהודים אחרים תוך סיכון עצמי רב. הצלת יהודים בידי יהודים במהלך השואה התקיימה בהיקף רחב יותר מן הידוע עד כה. אומנם מדי פעם הזכירו חוקרים והיסטוריונים את הנושא, אך הוא לא זכה לכותרת מיוחדת ובוודאי לא להתייחסות הראויה. כפי שקובעת חוקרת השואה בלה גוטרמן (Bella Gutterman) זהו "פן נוסף ובלתי מוכר דיו בחקר התגובה היהודית בתקופת השואה"¹.

בשנת 1953-התשי"ג החליטה מדינת ישראל בחוק הזיכרון לשואה ולגבורה להטיל על מוסד "יד ושם" לשמש גם רשות זיכרון ל"חסידי אומות העולם", אשר שמו נפשם בכפם להצלת יהודים. אך כפי שכתב חוקר השואה יהודה באואר (Yehuda Bauer) "לא רק לא-יהודים הצילו יהודים; יהודים הצילו יהודים גם כן, ולא-יהודים אף ניצלו לעתים על ידי יהודים"². מבלי להמעיט כהוא זה מערך פעולותיהם של "חסידי אומות

עולם", ידוע כי במקרים לא מעטים היה שיתוף פעולה הדוק בין מצילים יהודים ולא יהודים, ובחלק מהמקרים היוזמה להצלה באה מצד הגורמים היהודיים. ללא שיתוף פעולה יקר זה, קרוב לוודאי שמבצעי ההצלה הללו היו נכשלים.

יש לזכור כי יכולתם של היהודים לפעול הייתה מוגבלת יותר מזו של הלא-יהודים, שלא נרדפו על ידי הנאצים, ולכן יש להעריך את פעולות המצילים היהודים לאור מגבלות אלו. אומנם מדובר בפעילות שתוצאותיה היו מצומצמות לכאורה לעומת ממדי ההשמדה, אך יש להאיר אותה ולחקרה כתופעה עצמאית ובעלת חשיבות, המצטרפת לתופעות אחרות של ההתנגדות היהודית לנאצים³. נכון שלעיתים קרובות "גם תושייה ואומץ ותכנון לא הועילו"⁴, אך ענייננו כאן אינו בתוצאות דווקא, כי אם בכוונות ובמעשים של המצילים. פעילותם של המצילים היהודים היא דוגמה ומופת לסולידריות יהודית ואנושית, וביטוי עליון לערכים היהודיים העתיקים "לא תעמוד על דם רעך"⁵; ו"כל ישראל ערבים זה לזה"⁶. הפעולות הללו לא היו אוסף מקרי של אפיזודות מקומיות אלא תופעה של מעשי הצלה שנעשו בשיטתיות ובתכנון מחושב. הן התקיימו במדינות שונות, בהקשרים שונים, ועשו אותן יחידים וקבוצות. יש לציין שמדינות זרות העניקו למצילים יהודים רבים עיטורים ממלכתיים, צעד שמדינת ישראל ומוסדותיה נמנעים עד היום מלעשות. חוברת זו מוקדשת לתופעת ההצלה היהודית ומהווה נדבך במאמץ להפיץ אותה בקרב הציבור הרחב בארץ.

ממדי ההצלה

פעולות הצלה התקיימו על ידי יהודים בכל מדינות

1. בלה גוטרמן, "יהודים מצילים יהודים", ילקוט מורשת ע"ז (2003), עמ' 75-80.
 2. מתוך מכתב לצוות הפעולה הבינלאומי להוראת השואה, 24 בדצמבר 2007. דברים דומים מופיעים גם בהקדמה של הספר: אברהם מילגרם (עורך), "עלה אתי בגורלי - יהודים מצילים יהודים לנוכח ההשמדה, אסופת מקורות", ירושלים, "יד ושם", 2014.
 3. Patrick Henry, "Jewish Resistance Against the Nazis", Washington DC: The Catholic University Press, 2014.
 4. דינה פורת, "סיכויי ההצלה בתקופת השואה", משואה כרך י"ח (1990), עמ' 30.
 5. ויקרא יט, טז.
 6. ספרא, בחוקותי, פרק ז, ה.

עד תחילת שנת 2020 אושרו כ-315 אותות למצילים שפעלו בצרפת, הונגריה, יוון, גרמניה, סלובקיה, רוסיה, יוגוסלביה, ליטא, פולין, איטליה, בלגיה, רומניה, מרוקו והולנד. טקסים להענקת אותות התקיימו בישראל, צרפת, הולנד, איטליה, קנדה, בלגיה, יוון וארה"ב.

הגדרת המציל היהודי

הענקת אות "המציל היהודי" מתבססת על פעילות שוטפת של חברי הוועדה בליקוט ובחינת סיפוריהם של המצילים על פי הקריטריונים הבאים (מנוסחים בלשון זכר ומכוונים לשני המינים):

1. א. המועמד פעל בארצות שנכבשו בידי השלטון הנאצי בזמן המלחמה, או בארצות ששיתפו פעולה עם גרמניה הנאצית ברדיפת יהודים בתקופה שבין 1.9.1939 - 8.5.1945.
  - ב. המועמד פעל בגרמניה לאחר עליית הנאצים לשלטון בשנת 1933 או באוסטריה לאחר הסיפוח ("אנשלוס") ב־13.3.1938.
  - ג. יהודים שסיכנו עצמם מיד עם תום המלחמה ועד סוף שנת 1946, על מנת לפדות ילדים יהודים, תוך סיכון של פגיעה מידי אנטישמיים.
  2. השתייך לעם היהודי בשעת פעילות ההצלה.
  3. סיכן את חייו בפעולת ההצלה, נוסף על הסכנות שארבו לו ממילא.
  4. לא דרש ולא קיבל תמורה כתנאי להצלה.
  5. המעשה נתמך בעדויות של ניצולים או במחקרים וחומר ארכיוני אמין.
  6. פעולת ההצלה נעשתה למען יהודים שאינם קרובי משפחת המציל.
  7. הוקרה על פעולת הצלה תינתן למציל או לקרובי משפחה, בין אם פעולה זו הצליחה ובין אם לא.
  8. פעולת ההצלה הצילה יהודים רבים. במקרים חריגים תוכל הוועדה לאשר הוקרה גם למצילים שהצילו יחידים.
- בחוברת זו אפשר למצוא דוגמאות מתוך מאגר המצילים שהוענק להם "אות המציל היהודי". חלקם פעלו ביוזמתם הפרטית וחלקם פעלו במסגרת מחתרות, תנועות נוער וארגונים.

אירופה, החל מעליית הנאצים לשלטון ועד לאחר סיום מלחמת העולם השנייה. למרות התנאים הקשים, אשר השתנו בהתאם לשלב המלחמה ולמקומות השונים, ניכר שפעולות ההצלה היו דומות וכללו ניצול פרצות בבירוקרטיה הנאצית, זיוף מסמכים, הברחה, הסתרה ומילוט. לעיתים ננקטו פעולות כיוזמה אישית ולעיתים במסגרות מאורגנות של מחתרות וארגונים יהודיים. מאחר שפעולות הצלה רבות לא תועדו, אין הערכה ברורה של היקף התופעה, ונראה שלא מעט מקרים אבדו לנצח.

הוועדה להוקרת גבורתם של המצילים היהודים בשואה והענקת אות המציל היהודי

"הוועדה להוקרת גבורתם של המצילים היהודים בשואה" פועלת מאז סוף שנת 2000 במטרה להעלות לסדר היום של הציבור בארץ ובעולם את תופעת המצילים היהודים בשואה. הגרעין הראשון של חברי הוועדה מורכב ממצילים, ניצולים ומנהל המרכז העולמי של בני ברית. היוזם ויושב ראש הוועדה הוא הפעיל החברתי מר חיים רוט, ניצול שואה מהולנד שניצל בעזרת יהודים ולא-יהודים גם יחד, ויוזם מפעל ההנצחה הבינלאומי "לכל איש יש שם".

הוועדה פועלת לצמצום פער של שבעים וחמש שנה שבמהלכן לא זכו גיבורים אלה לחשיפה ולהוקרה מטעם העם היהודי. לשם כך מקדמת הוועדה פעילות ציבורית בארץ ובחו"ל בקרב הממשל, האקדמיה, מערכות החינוך, קהילות ישראל ומוסדותיהן, וכן ארגונים ומוסדות העוסקים בהנצחת השואה.

מתוך מחויבות לנושא מקיימים המרכז העולמי של בני ברית והקרן הקיימת לישראל מדי שנה החל בשנת 2002 טקס ייחודי ביום השואה, המוקדש למצילים היהודים. הטקס מתקיים בהשתתפות מאות תלמידים, חניכי מכינות קדם צבאיות, חיילים, ניצולים, מצילים ובני משפחותיהם. החל משנת 2011 מעניקים הוועדה והמרכז העולמי של בני ברית למצילים היהודים או לשאריהם את "אות המציל היהודי" כהוקרה ל"מסירות, לתעוזה ולגבורה" שגילו בהצלת בני עמם.

מקורה בחו"ל, בשיח ציבורי במדינות שונות, שמטבע הדברים ביקשו להדגיש את פעולות ההצלה של בני ארצם, והתרכזו בצד הלא-יהודי. כך השתרשה תפיסה שהצלת יהודים נעשתה אך ורק בידי לא-יהודים.

על אף העשייה החשובה של הוועדה, עדיין לא זכה נושא הצלתם של יהודים בידי יהודים לתשומת הלב הראויה, אף שהשואה תופסת מקום מרכזי בחברה הישראלית ובתודעה של העם היהודי.⁷

נראה כי חוסר הגדרת הנושא בספרות המחקר תחת קטגוריה מיוחדת או כתופעה נפרדת נובע במידה רבה מהנחות מוקדמות, שרווחו בקרב חוקרי השואה במשך שנים רבות לאחר השואה, לגבי אופי העזרה של יהודים ליהודים ומניעיה. הנחות אלו החלו להשתנות במהלך השנים עם שינויים בכיווני המחקר, אשר התעמקו באישיות של היהודי בשואה ובתגובותיו למתרחש, ולא עסקו רק ביהודי כקורבן. למרות זאת יש מקום לציין מספר הנחות מוקדמות שעיכבו את חקר תופעת היהודים שהצילו יהודים, והן עדיין מייצגות תפיסה רווחת בציבור הרחב. הנחה אחת ראתה בעזרה של המצילים היהודים לא יותר מתופעה מקרית, פעולה של יהודים נרדפים אשר הייתה להם השפעה מוגבלת מאוד על גורלם שלהם ושל אחרים. דעה זו מבוססת על הנחה מוטעית, שקורבן אינו יכול להיות גם מציל.⁸ הנחה שנייה ראתה בסולידריות בין יהודים דבר מובן מאליו שאין צורך להסביר את מניעיו, או לתת לו הכרה מיוחדת, בניגוד גמור לעזרה מצד לא-יהודים, הסותרת הנחות מסורתיות על אודות "שנאת עשוי ליעקב". הנחה נוספת הייתה שיהודים היו קורבנות פסיביים, חלוקים בינם לבין עצמם, ושמנהיגי קהילות רבים היו לא יעילים במקרה הטוב ומשתפי פעולה במקרה הגרוע.⁹ חלק מהסיבות לכך שהמחקר לא התייחס לקטגוריה

אות המציל היהודי

הסיבות לחוסר העיסוק בתופעת הצלת יהודים בידי יהודים במסגרת זיכרון השואה

הצלת יהודים בידי יהודים במהלך השואה נדונה בספרות כבר בשנות החמישים של המאה העשרים, אך לא תחת הכותרת הזאת, אלא כחלק ממחקרים על ההתנגדות לנאצים, על מעשי היודנראט, על תנועות המחתרת היהודיות בארצות השונות ובהקשר של סולידריות יהודית ואנושית. התגברות העניין הציבורי במצילים הלא-יהודים - "חסידי אומות העולם" - גרמה לא אחת להיעדר התייחסות ליהודים המצילים, גם במקרים שבהם יהודים ולא-יהודים חברו יחד למען אותה הצלה. לתוצאה זו תרמה גם העובדה שהתפתחות הדיון הציבורי ב"חסידי אומות העולם"

7. מילגרם, "עלה אתי בגורלי", עמ' 17.

8. Nechama Tec, "Who Dared to Rescue Jews and Why?", in Jacques Semelin, Clire Andrieu and Sarah Gensburger (eds.), "Resisting Genocide: The Multiple Forms of Rescue", New York: Columbia University Press 2011, p. 110.

Idem., "Reflections on Rescuers", In: Michael Berenbaum & Abraham J. Peck (Eds.), "The Holocaust and History", Bloomington: Indiana University Press, 1998.

9. Bob Moore, "Survivors: Jewish Self-Help and Rescue in Nazi-Occupied Western Europe", Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 8.

או משוערות של הגרמנים ועזריהם שמגמתם לפגוע ביהודים"..." כאן בארץ הגבורה היחידה שהעריכו הייתה עמידה מול האויב עם נשק ביד".¹³ הצלה של יהודי על ידי יהודי נתפשה כמעשה מובן מאליו וכמחויבות טבעית בעם שבו "כל ישראל ערבים זה לזה".

תהליך חשיפה מסודר של מצילים הוא תהליך שמתעצב בהדרגה. כפי שכותב אברהם מילגרם בספרו על תהליך איתור "חסידי אומות העולם" אשר חלחל לתודעת הציבור בהדרגה. התהליך "החל בסוף שנת 1962, ועד 1980 הוכרו כ־3,500 חסידים בלבד מקרב כ־25,000 שזכו להכרה עד סוף שנת 2013".¹⁴ היעדר תהליך מקביל לגבי המצילים היהודים והזמן שהוקדש לקביעת אמות מידה להגדרת מיהו מציל יהודי הוסיפו לדחיית הטיפול בתופעה.

תגובות חוקרים לחשיבות הנצחת המצילים היהודים בשואה

היום, כשמונים שנה לאחר השואה, ובהסתכלות כוללת על הדברים, ברור כי מעשי ההצלה הללו של יהודים אשר היו תחת הכבוש הנאצי ראויים להכרה, להנצחה ולהוקרה כמעשי גבורה של אנשים בעלי תושייה, שעל אף שהיו נרדפים בעצמם סייעו להצלת יהודים אחרים. ברור כי פעולותיהם הביאו להצלתם של רבבות, ובזכותם חיים כיום בעולם מאות אלפי יהודים. לכן, כפי שכותב מרדכי פלדיאל (Mordechai Paldiel), יש לספר את סיפורם של מצילים אלה, אשר נאבקו כדי לשרוד בדיוק כמו אחיהם, ובנוסף לכך "השתמשו בכושר המצאה ואזרו אומץ במאמץ על אנושי להערים על האויב ולעודד יהודים לפעילויות הצלה, והצליחו כך להציל אלפי יהודים. מגיע ליהודים אלה מקום של כבוד בפנתאון היהודי".¹⁵

פטריק הנרי (Patrick Henry) מצביע על כך

מובחנת של יהודים מצילי יהודים, אלא דן בנושא בהקשר של סולידריות יהודית, טמון גם בנסיבות האובייקטיביות הבאות: לניסיונות ולפעולות ההצלה שביצעו יהודים בתנאים מיוחדים, בקרב פרטיזנים ביערות או בפעילות בזהות שאולה במסגרת מחתרות כלליות אשר פעלו בסביבה עוינת או במחנות נאציים וכדומה, היה אופי חשאי ומחתרתי. בתנאים המסוכנים האלה, ומפאת הזהירות והחשאיות המרבית הראויות לפעילות מן הסוג הזה, אין פלא שלא השתמרו תעודות ורשימות שהיו עלולות להעמיד בסכנה את המצילים ואת היהודים שאותם ניסו להציל.¹⁰ בנוסף לכך, היו כנראה ניסיונות הצלה, בפרט אלו שנעשו על ידי יחידים, אשר לא צלחו, ובמקרים רבים לא נשארו עדים ועדויות כדי לשמר ולהנציח אותם. זאת בניגוד לפעולות הצלה בהיקפים רחבים יותר שנעשו על ידי ארגונים, תנועות נוער או פרטיזנים, שרבים מהם שרדו והם יכלו להעיד לאחר המלחמה על פעולות ההצלה שבוצעו במהלכה. גם מקרב המצילים ששרדו, נמנעו רבים מלספר את מעשי גבורתם. כדברי סוני שי, כי לאחר שהגיעה לארץ "כל כך התביישתי שאני ניצולת שואה! [...]. וגם כן בארץ, כל הזמן דברו על גטו ורשה ואיך שלחמו ואנחנו לא לחמנו. עד שהבנתי שבצמם המלחמה שהורי עשו זו גם מלחמה וזה לא פחות מאשר מלחמה במקום אחר. אבל אז התביישתי".¹¹ היה זה חלק מאותו "האלם של שארית הפליטה והפער בינה לבין הארץ - ישראלים", כפי שמכנה זאת חנה יבלונקה.¹² פעולות הצלה רבות קוטלגו תחת הכותרת "התנגדות", מונח אשר תאם את רוח התקופה בימי תקומת המדינה, שמנהיגיה ניסו להגדיר ולטפח זהות לאומית. הגדרה ברוח זו של המונח "התנגדות" אפשר למצוא בספרו של יהודה באואר, הרהורים על השואה: "כל פעולה קבוצתית שננקטה בהכרה כנגד חוקים, פעולות או כוונות ידועות

10. מילגרם, "עלה אתי בגורלי", עמ' 18.

11. שכתוב קטעים מראיון עם סוני שי מיום 30 בינואר 2013.

12. חנה יבלונקה, "אחים זרים: ניצולי השואה במדינת ישראל 1948-1952", ירושלים: יד יצחק בן צבי 1994, עמ' 59.

13. יהודה באואר, "הרהורים על השואה", ירושלים: "יד ושם" ואוניברסיטת בן-גוריון, 2008, עמ' 127.

14. מילגרם, "עלה אתי בגורלי", עמ' 17.

15. Mordechai Paldiel, "Saving One's Own - Jewish Rescuers during the Holocaust", Philadelphia: The Jewish Publication Society, University of Nebraska Press.

אחד באותו מבצע הצלה, יחד תכננו יחד חרפו את נפשם, יחד הצליחו במה שניסו לעשות ויהודים ניצלו בזכותם, האם יעלה על הדעת להוקיר את הלא-יהודי שבשניים, בדרכים רבות וטובות, כנהוג ביחס לחסידי אומות-העולם, ולעבור בשתיקה על חלקו של היהודי באותו מאמץ הרואי? הבחנה כזו היא בעיני בלתי מוסרית בהחלט".¹⁷

לסיום סקירה זו, להלן ציטוט ממכתבים שכתב אלברט איינשטיין (Albert Einstein) ליהודים שעסקו בהבאת פליטים יהודים מגרמניה לארצות הברית ביוני 1939: "אין לנו אמצעים אחרים להתגוננות אלא הסולידריות שלנו והידיעה שהמטרה שלמענה אנו עמלים כה חשובה וקדושה".¹⁸

אוסף פעולות ההצלה שרוכז בחוברת זו מנסה לספר את סיפורם של המצילים היהודים ואת כוונותיהם ופועלם. עלינו לזכור את הלא-יהודים אך גם את היהודים "שעשו את הדבר הנכון והוכיחו שגם בשעות החשוכות בהיסטוריה האנושית, רוח האדם מנצחת".¹⁹

ש"יהודים שיחקו תפקיד חשוב ברחבי אירופה הכבושה בהצלה של יהודים אחרים", ולכן היעדר הוקרה ליהודים שהצילו יהודים גורם ל"מצב מוזר שבו נוצרים שהצילו יהודים ויהודים שהמירו את דתם לנצרות והצילו יהודים, מוצרים כחסידי אומות העולם, אך מעולם לא הכירו ביהודים שהצילו יהודים. עמידה על הבדלים אלו מפוגגת את רוח העשייה של מרבית המצילים - יהודים ונוצרים כאחד - שלא חשבו במונחים אלו של הבדלים דתיים כאשר ביצעו את מעשי הגבורה האלו... אנו מחללים את זכרם של המצילים - יהודים ונוצרים גם יחד - כאשר אנו תוחמים אותם בקטגוריות שנשמותיהם האצילות התעלו מעליהן. עבור מרבית המצילים 'הדות' של האדם שניצל מעולם לא הייתה גורם מכריע".¹⁶ יש להעיר, כי הצלה מטעמים של "סולידריות יהודית" בלבד הייתה מדויקת רק בחלק מן המקרים, ולכן נעדיף להשתמש במונח סולידריות אנושית ויהודית.

על ההבדל ביחס שבין "חסידי אומות העולם" לבין יהודים שהצילו יהודים עמד גם אסא כשר בכתבו: "לו יתואר, שבנסיבות מסוימות עסקו יהודי אחד ולא-יהודי

מחתרת תנועות הנוער הציוניות בהונגריה, 1944

הציוניות בהונגריה שמתנהלת השמדה שיטתית של יהודי אירופה על ידי הגרמנים.

בפברואר 1944 הקימו נציגי תנועות הנוער הציוניות את "ועדת ההגנה". הוועדה הורכבה מארבעה חברים, לאון בלאט (Leon Blatt), הנוער הציוני), דב אברהמצ'יק (Dov Avrahamchik), בני עקיבא), מנחם קליין (Menahem Klein), מכבי הצעיר) ומשה אלפן (Moshe Alpan), השומר הצעיר), ולמפקדה נבחר משה רוזנברג, (Moshe Rosenberg, "חוג גורדון"). נקבעו תחומי פעילות ואחריות של המשתתפים, למקרה של כיבוש הונגריה על ידי הגרמנים, כגון: הקמת בונקרים, אגירת מזון,

בשנת 1940, בעת מלחמת העולם השנייה, הצטרפה הונגריה למדינות ה"ציר" (גרמניה, איטליה, יפן) שנלחמו ב"בעלות הברית". באותה שנה סגר משרד הפנים ההונגרי את הסניפים של הפדרציה הציונית בערי השדה, פרט לבודפשט (Budapest), ואסר את פעילותן של תנועות הנוער הציוניות. תנועות הנוער הציוניות המשיכו לפעול על אש קטנה, בשמות שונים, והפגישות התנועתיות התקיימו בבתים פרטיים. המפגשים הבין-תנועתיים של הפעילים התקיימו במשרד הארץ ישראלי ובלשכת קק"ל, שהמשיכו לפעול בבודפשט ללא הפרעה. בסוף שנת 1943 ובתחילת 1944 היה ברור להנהגות תנועות הנוער

16. Patrick Henry, "Jewish Resistance against the Nazis", Washington D.C.: The Catholic University of America, 2014.

17. אסא כשר, מכתב מיום 17.5.2016.

18. דן ירדני, "הארץ", 28.01.2019, מכתב שכתב אלברט איינשטיין על כח העמידה היהודי.

19. רון פרשאור, מתוך נאומו באו"ם, בפני העצרת הכללית, יום הזיכרון הבינלאומי לזכר קורבנות השואה 27.1.2014.

לבדפושט.

יש תיעוד בכתב משנת 1944 על כ־200 שליחים שהגיעו ל־300 קהילות ומחנות עבודות כפייה. בהונגריה הייתה "מחתרת תנועות הנוער הציוניות" הארגון היחיד שיזם וביצע את השליחויות המסוכנות להצלת אחרים. מבין השליחים האמיצים נזכיר את דוד גרינוולד (David Grünwald), שמואל לוונהיים (Shmuel Löwenheim), יעקב סמושי (Yaakov Szamosi), אליעזר קדמון (Eliezer Kadmon), ישעיהו רוזנבלום (Yeshayahu Resenblum), אפרים אגמון (Ephraim Agmon), אשר ארני (Asher Arani), תמר בנשלום (Tamar Benshalom), שושנה ברזל (Shoshana Barzel), חנה גנץ (Hana Ganz), משה וייסקופף (Moshe Weiskopf), שרה כוכבי (Sarah Kohavi), אפרים נדב (Ephraim Nadav), חדוה סנטו (Hedva Szántó), נשקה גולדפרב (Neshka Goldfarb), מנחם צבי קדרי (Menachem Betzalel Adler), בצלאל אדלר (Tzvi Kadari), פנחס רוזנבאום (Pinhas Rosenbaum), יוסף גרדוש (Joseph Gárdos). והרשימה לא שלמה...

דרך המילוט היחידה כדי שלא להישלח למחנה ריכוז ולמחנה השמדה, למוות בטוח, הייתה העלייה - לברוח אל מעבר לגבול רומניה, לכיוון ארץ ישראל, פלשתינה דאז. כך החלה ההברחה המאורגנת של הנוער היהודי (טיול - זה היה שם הצופן העברי, גם בפי המבריחים המקצועיים) לרומניה דרך ערי הגבול סגד (Szeged), קולוז'וואר (Kolozsvár), ביקישצ'אבה (Békéscsaba), נאג'וואראד (Nagyvárad). בין הפעילים במלאכה מסוכנת זו נזכיר את חנה גנץ, אשר ארני, משה אלפן, יעקב דיושי (Yaakov Diósi), אפרים אגמון, יהודה לוי (Yehuda Levi) ומנחם צבי קדרי.

מבצע ההברחה המאורגן נפסק ב־23.8.1944. רומניה החליפה צד, הצטרפה לברית המועצות במלחמתה נגד גרמניה, והגבול הרומני-ההונגרי הפך לשדה קרב.

לפי הרישומים בספרי הקהילות של הערים ארד

רכישת נשק ודאגה לתעודות מתאימות לפעילות מחתרתית. הייתה זו הנחת היסודות ליצירת מחתרת תנועות הנוער הציוניות בהונגריה.

ב־19.3.1944, כאשר הגרמנים נכנסו להונגריה, הבינה הנהגת תנועות הנוער הציוניות שיהדות הונגריה, המונה כ־900,000 נפש, ועוד כ־70,000 פליטים יהודים שנמלטו מהארצות שנכבשו על ידי הגרמנים קודם לכן, היא שארית יהדות אירופה. חובתה ואחריותה של ההנהגה לעשות את הכל, את האפשרי ואת הבלתי אפשרי, על מנת להציל את יהודי הונגריה ולהכשיל את מזימת הגרמנים ושותפיהם להשמדם.

השתלטות הגרמנים על הונגריה הפתיעה את השלטונות ההונגריים וגם את המוסדות היהודיים, מלבד הנהגת תנועות הנוער הציוניות. כבר בליל ה-19 במארס ולמחרת, בשעה שארגונים אחרים עוד לא קלטו את המשמעות הדרמטית של המצב, הגיבה ההנהגה. ראשי התנועות הורו לחברי התנועה הבוגרים, מעל גיל 17, להחליף את זהותם לזהות ארית (אריזציה) ולרדת למחתרת. בזהותם החדשה לא יחולו עליהם החוקים האנטי-יהודיים שיבואו, והם יהיו חופשיים לפעול ולהציל אחרים. החלטה אסטרטגית זו הייתה תחילתה של הפעילות המחתרתית. ביום כניסת הגרמנים להונגריה קמה "מחתרת תנועות הנוער הציוניות בהונגריה" (The Zionist Youth Resistance Movement in Hungary).

בד בבד עם האריזציה החליטה "מחתרת תנועות הנוער הציוניות" על שני מבצעי הצלה:

- שיגור שליחים לקהילות היהודיות, בפרובינציה ולמחנות עבודות הכפייה

- הברחת הנוער היהודי אל מעבר לגבול הרומני לכיוון ארץ ישראל

"מחתרת תנועות הנוער הציוניות" שלחה ביוזמתה שליחים לפרובינציה, לקהילות המנותקות ולמחנות עבודות הכפייה, על מנת להתריע על הצעדים האנטי-יהודיים הצפויים: על הגטואיזציה, על הגירוש המתקרב ועל מטרת הגירוש. השליחים הביאו תעודות מתאימות, כסף והוראות שיסייעו לנוער היהודי לברוח

יחידה צבאית. להביא את משלוח המזון בשלמותו אל היעד - זו הייתה המשימה העליונה של "המחתרת". המשימה הייתה מסוכנת למלווים וגורלית לאלפי הילדים. אחדים מהמלווים המסורים קיפחו את חייהם. בתקופת השלטון הרצחני של "צלב החץ", בתקופת המצור ובעת הקרבות על בודפשט הקימה "מחתרת תנועות הנוער הציוניות" 55 בתי ילדים, הפעילה וקימה אותם, והצילה כ-6,000 נפשות ששרדו. זה סיפור ייחודי ולא נתפש, שהתרחש בזמן מלחמת העולם השנייה.

משנת 1941 ייצגה השגרירות השווייצרית בהונגריה מדינות רבות שניתקו את קשריהן עם הונגריה בשל המלחמה. ביניהן ייצגה השגרירות את בריטניה הגדולה וגם את ענייני ארץ ישראל (כחלק מהאימפריה הבריטית) ואת סידורי העלייה לארץ ישראל. שלושה שבועות לאחר הצלחת הפלישה של כוחות "בעלות הברית" לנורמנדי (Normandy, 6 ביוני 1944, פתיחת "החזית השנייה") אישר פורום שרי הממשלה ההונגרית את התזכיר של שגרירות שווייץ: אפשר לממש את 7,800 הסרטיפיקטים שברשות המשרד הארץ ישראלי בבודפשט אשר הונפקו בידי הרשויות בפלשתינה.

ב־24.7.1944 נפתח בבודפשט, ברחוב וואדאס 29 (Vadász), ב"בית הזכוכית", משרד לרישום בקשות העלייה ולארגון העלייה תחת שלט: "מחלקת ההגירה, ייצוג אינטרסים זרים, שגרירות שווייץ". עד לסיום התהליכים האדמיניסטרטיביים של ההגירה קיבלו המבקשים אישור שלפיו הם רשומים בדרכון קולקטיבי, ועד ליציאתם מהונגריה הם אזרחים שווייצריים ונמצאים בחסות הנציגות השווייצרית. מסמך זה מוכר בשם תעודת חסות (Schutzpass).

"תנועות הנוער הציוניות" דרשו את ייצוגן ב"בית הזכוכית", בניין שנהנה ממעמד אקסטרטוריאלי. החל מחודש אוגוסט פעל בתוך הבניין משרד שעל דלתו השלט: "מדור החלוץ", בניהולו של רפי בנשלום (Rafi Benshalom). בחדר זה חימשו פעילי "המחתרת" את חבריהם בתעודות מתאימות. כאן קיבלו חברי "המחתרת" את משימותיהם, פה תודרכו המועמדים

(Arad) וטורדה (Turda) כ־15,000 בני נוער יהודי עברו את הגבול באופן בלתי לגאלי בפרק זמן שבין החודשים אפריל - אוגוסט 1944. מבצע הברחה זה, שהציל את המשתתפים בו ממוות בטוח, חסר תקדים בהיקפו במלחמת העולם השנייה באירופה הכבושה על ידי הגרמנים.

ב־15.10.1944, לאחר תפיסת השלטון בידי מפלגת "צלב החץ" הפשיסטית, החלה הרדיפה האכזרית של יהודי בודפשט. מדי יום הצטוו יהודים, גברים ונשים, מקבוצות גיל שונות להתייצב לעבודות כפייה. בעקבות צווי ההתייצבות השונים נעלמה האוכלוסייה היהודית הבוגרת בבודפשט, וילדים רבים נשאו ללא הורים. אז התחילה תנועה ספונטנית: שכנים ואחים בוגרים הופיעו במשרדי "הצלב האדום הבינלאומי" ברח' מירלג (Mérleg) 4, והשאירו שם את הילדים שנותרו ללא הורים. הנוער הציוני שבמחתרת הגיב מיד. בתוך פרק זמן קצר הוקמו 55 בתי ילדים בחסות "הצלב האדום הבינלאומי", במסגרת מחלקה A, שבראשה פעל נתן (אוטו) קומוי (Ottó Komoly), נשיא ההסתדרות הציונית. נשכרו מבנים מתאימים, נרכשו מצרכים בסיסיים, התארגן צוות מדריכים-מטפלים מקרב חניכי התנועות, נתמנה סגל אדמיניסטרטיבי וכלכלי, הוצבו שומרים, ונתלה שלט בחזית המבנה: "בית זה נמצא בחסות הצלב האדום הבינלאומי".

"מחתרת תנועות הנוער הציוניות" דאגה לאספקה רצופה של מזון בסיסי לבתי הילדים, ובחודשי החורף הקרים - גם לחומרי הסקה. ערב - ערב נפגשו הנזי ברנד (Hansi Brand), מנהלת אגף הכלכלה של מחלקה A, רודולף וייס (Rudolf Weisz), האחראי על ההובלה, ואפרה (אפרים) אגמון (Efra Agmon), נציג "מחתרת תנועות הנוער הציוניות". השלושה החליטו לאיזה בית ילדים, לאיזה "בית מוגן", או לגטו המרכזי ברובע השביעי ישלח מחר מהמלאי, מה לשלוח, מאיזה מחסן ובאיזה אמצעי תחבורה. תפקיד "מחתרת תנועות הנוער הציוניות" היה ללוות את העגלות, להגן על משלוחי המזון מפני התנכלויות של קבוצות חמושות של אנשי "צלב החץ", או מפני החרמה שרירותית של

באוקטובר-נובמבר 1944 החל המרוץ המטורף לחיים. הגברים היהודיים בני 16-60 והנשים בנות 16-40 הצטוו להתייצב לעבודות כפייה למען מערכת הגנה וביצורים סביב בודפשט (21 באוקטובר). שבעים יחידות של יהודים עובדי כפייה הועברו על ידי הצבא ההונגרי לגרמניה (26 באוקטובר). צעדות המוות המחרידות של נשים, ילדים וזקנים יצאו לדרכן (6 בנובמבר), ובו בזמן, החל מ-2 בנובמבר נשמעו רעמי הקטיושות הרוסיות במרחק 12-20 ק"מ מבודפשט. "מחתרת תנועות הנוער הציוניות" יזמה מפעל הצלה אדיר ממדים ובעל שאיפה יומרנית מבין כותלי "בית הזכוכית": לספק תעודות חסות שווייצריות לכל דורש, להרוויח זמן, לדחוק את הקץ!! החלו בהדפסת עשרות אלפי תעודות חסות והפצתן באמצעות חברי המחתרת מ"בית הזכוכית", ממשרדי "הצלב האדום הבינלאומי" (ברח' מירלג 4, ברח' בארוש 52, בשד' יוזף) ומ"הקונסוליה השווייצרית" החדשה ברח' פרצל מור 2-4, שהוקמה במיוחד לשם הפצת תעודות חסות שווייצריות לציבור הרחב. לפני הבית, בכיכר סאבדשאג, שמרו פרשי המשטרה על ההמון ש"הסתער" על הקונסוליה החדשה, בשעה שפרץ רבס (Peretz Révész) ואברי פייגנבאום (Avri Feigenbaum, פרופ' אנדרי פאברי) פעילי "מחתרת תנועות הנוער הציוניות", שהציגו את עצמם כפקידי הקונסוליה, חתמו על תעודות החסות. יחידות שלמות של אנשי עבודות כפייה הוחזרו בעזרת תעודות אלה מן הגבול הגרמני. בין הוגיו ומבצעיו של מפעל הצלה עצום ומוצלח זה יש להזכיר את אלכסנדר גרוסמן. בחודשים מאי-יוני 1944 התארגנה ברית אנטי-גרמנית בשם "החזית ההונגרית" (Magyar Front) בהשתתפות כמה מפלגות ואישים ממתנגדי המשטר. כאשר המשתתפים הגיעו להחלטה על צעדים קונקרטיים, דהיינו לפעול נגד המשטר במחתרת, הם הזדקקו לתעודות מתאימות. בהיעדר מנגנון מתאים משלהם, פנו נציגי כל הקבוצות, משתתפי הברית האנטי-גרמנית, אל "מחתרת תנועות הנוער הציוניות" באותה בקשה: לספק להן מסמכים שיאפשרו לשנות את זהות חבריהם ולפעול במחתרת. כל בקשותיהם

לברירה מעבר לגבול, לכאן הגיעו המסרים המוצפנים על גִּבְת גבול שעלתה יפה, ממקום זה כיוונו את השליחים-הקשרים למחנות עבודות הכפייה. אל "בית הזכוכית", לחדר החלון, הגיעו הידיעות על חברי "מחתרת" שנתפסו או נכלאו, ומשם דאגו לפדותם מהשבי. ב"מדור החלון" התנהלו גם הדיונים והמשא ומתן עם נציגי קבוצות אנטי-גרמניות על שיתוף פעולה. כל הפעילות הזאת בחדר "מדור החלון" התנהלה ללא ידיעת הנהלת "בית הזכוכית" וללא ידיעת הקונסול השווייצרי קרל לוצ (Carl Lutz). גם ההתייעצויות של הנהגת "מחתרת תנועות הנוער הציוניות" התקיימו משלב זה בין כותלי "בית הזכוכית" הבטוחים, ולא עוד באתרי מפגש מזדמנים ומסוכנים, בבתי קפה ובפארקים.

במחצית השנייה של אוקטובר, לאחר תפיסת השלטון בידי מפלגת "צלב החץ", נפתחו שערי "בית הזכוכית" ביוזמת אלכסנדר גרוסמן (Alexander Grossmann), ובו מצאו את מקומם עריקים ממחנות עבודות הכפייה, משפחות הפעילים הציוניים, חברי "המחתרת" - חניכי תנועות הנוער, המאגר הטבעי לפעילות ההצלה מכל הסוגים - ואחרים. בנובמבר הוצב שלט שגרירות שווייץ גם בבניין ברחוב ווקרלה 17 (Wekerle, היום Hercegprímás). שם התקבצו חישי מהר 700 יהודים. בחודש דצמבר שברו את הקיר המפריד בין המרתף לבין הבית השכן, רח' וואדאס 31, הבניין הנטוש של התאחדות הכדורגל ההונגרית, והשתכנו שם כ-1,000 חניכי תנועות הנוער בפיקודו של ד"ר שמשון נתן (Shimshon Natan). "מחתרת תנועות הנוער הציוניות" ארגנה את החיים הפנימיים בכוורת של שלושת המבנים. מבין רבים נזכיר את משה בידרמן (Moshe Biedermann), שמחה הנוולד (Simha Hunwald) ובנימין פייגנבאום (Benjamin Feigenbaum). ב"בית הזכוכית" (שלושה מבנים) מצאו מקלט בטוח מעל 4,000 יהודים, שזכו להגיע ליום השחרור בידי הצבא האדום, 18 בינואר 1945. הבית שנבחר לשמש משרד לארגון הגירה (עלייה) הפך למקלט עצום ליהודים נרדפים - גם בזכות "מחתרת תנועות הנוער הציוניות".

ע"ש זמלווייס. נוכחותם היום-יומית של צעירים אחדים בגיל של יתר הסטודנטים השתלבה באווירת המקום. בתחילת דצמבר לא הופיע במועד שנקבע לו ברוך אייזינגר (Baruh Eisinger), איש הקשר בין בית המלאכה לבין העולם החיצון. הוא לא הופיע גם במועד מאוחר יותר. על פי החוקים הבלתי כתובים של המחתרת, בית המלאכה עזב את המקום מיד. ב-21.12.1944 נתפסו במקום "העבודה" החדש, סניף של משרד מהנדס העיר בודפשט בשדרות ארז'יבט 13, שלושה מחברי צוות בית המלאכה, עם הציוד המלא. השלושה, דוד גור, מיקי לנגר (Miki Langer) ואנדריי פאברי נחקרו באכזריות במשרדי מפלגת "צלב החץ" ברובע השישי. מעוצמת העינויים הוציא את נשמתו מיקי לנגר במשרדי "צלב החץ". השניים שנותרו בחיים נלקחו לבית הסוהר הצבאי המרכזי בשדרות מרגיט, שם המשיכו לחקור אותם תוך עינויים. ב-25 בדצמבר, במבצע נועז, שחררה אותם הנהגת "המחתרת", ואיתם עוד 118 אנשי מחתרת שהיו כלואים במקום. ביניהם היו חברי הנהגת דרור-הבונים: נשקה וצבי גולדפרב (Neshka & Tzvi Goldfarb), זאב אייזיקוביץ' (Ze'ev Eisikovics), אלי שלו (Eli Shalev) ופעילים מרכזיים נוספים. בין חברי הנהגת המחתרת שניהלו בהצלחה את מבצע השחרור הנועז מבית הסוהר הצבאי נמנו משה אלפן, פרץ רבס, יצחק הרבסט (Yitzhak Herbst) ואפרה (אפרים) אגמון.

באירופה הכבושה על ידי הגרמנים, במהלך מלחמת העולם השנייה, יש מקום בולט וחשוב לבית המלאכה המרכזי להכנת תעודות של "מחתרת תנועות הנוער הציוניות" בהונגריה, מבחינת כמות התייעוד, מבחינת גיוון המסמכים ומבחינת הישגיהן של פעולות ההצלה-ההתנגדות אשר בוצעו בסיוע תעודות מתוצרת בית המלאכה של "המחתרת".

פעולות ההצלה-ההתנגדות של מחתרת תנועות הנוער הציוניות בהונגריה ב-1944 הן ייחודיות: - ייצום הברחת כ-15,000 בני נוער לרומניה, והצלתם משילוח לאושוויץ (Auschwitz) וממוות בטוח. - שיגור 200 שליחים לקהילות היהודיות ולמחנות עבודות כפייה, כדי להתריע ולהציל.

נענו. המסמכים העיקריים שסופקו לקבוצות שפעלו נגד המשטר היו: תעודה על רישום מגורים קבוע, מסמכים צבאיים, תעודות של עובד מפעל צבאי. בין הקשרים שנוצרו באמצעות שותפות המאבק נגד המשטר יש לציין את האישים Demény Pál והחוג הקרוב אליו, ומנהיגי הפועלים Kádár Iván, Sólyom László, Galambos Futó Sándor. נציגי "מחתרת תנועות הנוער הציוניות" היו בקשרים עם החוגים הליברליים באמצעות פאל פאברי (Pál Fábry), עם קבוצת קצינים של בעלות הברית שברחו מהשבי הגרמני, דרך ואן דר וואלס (Van der Waals), ועם אחרים. החוגים האנטי-גרמנים סיפקו דירות, מקום מסתור ומקומות עבודה לחברי "מחתרת תנועות הנוער הציוניות". מחתרת ההצלה-ההתנגדות של תנועות הנוער הציוניות, מחתרת יהודית קטנה ונרדפת, שיתפה פעולה וסייעה בצורה מכובדת להתארגנויות האנטי-גרמניות המקומיות.

התעודה - התעודה הנכונה הייתה הנשק היעיל של "מחתרת תנועות הנוער הציוניות", ובית המלאכה להכנת תעודות היה לב ליבה של "המחתרת". צוות מוסווה ויעיל ייצר את התחמושת היום-יומית עבור מבצעי הצלה של "מחתרת תנועות הנוער הציוניות" ועבור קבוצות ההתנגדות האנטי-נאציות בהתאם לדרישות המשתנות. דוד גור (David Gur) צורף לצוות בית המלאכה להכנת תעודות במאוס 1944, שם פעלו כבר דן צימרמן (Dan Zimmermann) ושרגא וייל (Shraga Weil). תוך זמן קצר הפך דוד גור לאחראי להפעלת בית המלאכה ולהפיכת הייצור "מחייטות עילית" למותאם לדרישות הזמן, ולייצור המוני: השגת טופסי תעודות, הכנת חותמות ופתרון בעיות לוגיסטיות-קונספירטיביות.

מסיבות בטיחות ומסיבות קונספירטיביות החליף בית המלאכה המרכזי של "המחתרת" את מיקומו ואת הסוואתו חמש עשרה פעמים בפרק זמן של עשרה חודשים. בימים שלאחר תפיסת השלטון בידי "צלב החץ" פעל בית המלאכה ברחוב בארוש, בבניין הספרייה של אגודת הסטודנטים הפשיסטית (Csaba Bajtársi Egyesület), שהשתייכה לאוניברסיטה

פעילי מחתרת תנועות הנוער הציוני בהונגריה (1944) לפי דברי פרופסור רנדולף ברהם (Prof. Randolph L. Braham) פעולות "מחתרת תנועות הנוער הציוניות בהונגריה" היו ההתנגדות המאורגנת היחידה נגד המשטר הרצחני ששרר בהונגריה ב-1944, מאז כניסת הגרמנים. מפעל הצלה הייחודי, רחב ההיקף ובעל ההישגים המרשימים של "מחתרת תנועות הנוער הציוניות" ב-1944, בעת ששלטו בהונגריה משתפי הפעולה עם הגרמנים, ובעת שלטון הפשיסטים ההונגרים, רשם דפים מזהירים בדברי ימי יהדות הונגריה, לקח והשראה לדורות.

דוד גור

מרס 2020

ספרות מומלצת:

- אשר כהן: המחתרת החלוצית בהונגריה 1942-1945, הוצאת הקיבוץ המאוחד, המכון לחקר תקופת השואה, אוניברסיטת חיפה 1984 (יש מהדורות באנגלית ובהונגרית).

- הדפסה והפצת "תעודת חסות" לעשרות אלפי יהודים.

- הקמה והפעלת חמישים וחמישה בתי ילדים, הצלת ששת אלפים נפשות - אין לפעילות כזאת אח ורע.

בשנת 1944 קראה הנהגת "מחתרת תנועות הנוער הציוניות בהונגריה" את תמונת המציאות הפוליטית והחברתית בעת שבר קיצוני של ההיסטוריה, הגיבה תגובה מיידית ומעשית, קבעה משימות הצלה, קיבלה על עצמה אחריות על חיים ומוות. ההנהגה השכילה להאציל אחריות והפעילה את חברי "המחתרת" במעגלים מתרחבים. אנשי "המחתרת" הסתכנו בידועין בהצלת חבריהם ובהצלת רבבות יהודים שלא הכירו, ברוח הסולידריות היהודית והאנושית.

החלטות הנהגת "המחתרת" על פעולות ההצלה היו אוטונומיות. הן לא קיבלו הוראה מאיש, לא במקום ולא מחו"ל. לפעילי "המחתרת" הייתה אפשרות בכל רגע נתון למלט את עצמם. הם לא עשו זאת. הם נשאו על משמרתם והסתכנו שוב ושוב בהצלת אחרים.

הנהגת "המחתרת" השכילה לפעול ולהפעיל במבצעי הצלה את כל זרמי תנועות הנוער הציוניות בהונגריה בהרמוניה ובסולידריות, וחברו בה הנוער הציוני, מכבי הצעיר, דרור הבונים, השומר הצעיר ובני עקיבא תחת קורת גג אחת. כל זאת ללא יריבות, ללא מחלוקות אידיאולוגיות ואישיות. אחד מגורמי ההצלחה של מבצעי הצלה בהונגריה טמון - ללא ספק - בשיתוף הפעולה הבין תנועתי הטוטלי בתקופה שבהונגריה שלטו משתפי הפעולה והפשיסטים. לפעולות "המחתרת" הייתה משמעות חברתית-פוליטית לציבור היהודי הרחב. בשלהי שלטון פרנץ סלאשי (Ferenc Szálasi) ראה הציבור היהודי בבודפשט באנשי "המחתרת" ובראשיה הנהגה אלטרנטיבית של היהודים.

הנאצים הגרמנים והפשיסטים ההונגרים התכוונו להשמיד את יהודי הונגריה ולא להשאיר להם זכר. "מחתרת תנועות הנוער הציוניות" העזה והתעמתה עם תוכניות אלה והצליחה להציל מעל 30,000 נפשות. תנועות הנוער הציוניות עלו מחורבות המלחמה חבולות, אך הבינו שבאומץ לב ובהקרבה נעשה הבלתי אפשרי.

Research of the History of the Zionist Youth Movement in Hungary 2001.

● David Gur: Brothers for Resistance and Rescue, Edited by Eli Netzer, The Underground Zionist Youth Movement in Hungary during World War II, The Society for the Research of the History of the Zionist Youth Movement in Hungary 2007, 2010.

● Gábor Kádár, Christine Schmidt van der Zanden, and Zoltán Vági: Jewish Resistance and Self Rescue in Hungary, in: Patrick Henry (ed.): Jewish Resistance against the Nazis (pp. 519-546), The Catholic University of America Press, Washington, D.C. 2013.

● רפי בנשלום: נאבקנו למען החיים, הוצאת מורשת וספריית פועלים 1977, 1978, 2001.

● דוד גור: אחים להתנגדות ולהצלה: מחתרת תנועות הנוער הציוניות בהונגריה בעת מלחמת העולם השנייה, עורך אלי נצר, הוצאת העמותה לחקר תנועות הנוער הציוניות בהונגריה 2004.

● אביהו רונן: הקרב על החיים, הוצאת יד יערי 1994.

● Asher Cohen: The Halutz Resistance in Hungary 1942-1944, Institute for Holocaust Studies of the City University of New York 1986.

● Rafi Benshalom: We Struggled for Life: The Hungarian Zionist Youth Resistance During the Nazi Era, The Society for the

20 הצלה על ידי תנועת ההתנגדות היהודית בצרפת

לוחם בנאצים, והם קיבלו עיטורי מלחמה. כ-230,000 יהודים מתוך כ-320,000 יהודים שהיו בצרפת בראשית המלחמה (המספר כולל פליטים יהודים מבלגיה) ניצלו מידי הנאצים ומידי הצרפתים. לרשתות ההתנגדות היהודית חלק חשוב בהצלה זו. תנועת ההתנגדות היהודית בצרפת שילמה מחיר יקר: כמאתיים חברי התנועה נהרגו במהלך פעילותם המחתרתית.

ארגון הגג הקיף את תשע רשתות ההתנגדות היהודיות שנסקור להלן: "הצבא היהודי" (Armee Juive - A.J.), "הצופים היהודיים", תנועת "הנוער הציוני", אוז"ה - "רשת גארל" (OSE - Gare), הרבנים של המחנות, ועד הסיוע של רחוב אמלו (Amelot), "שירות אנדרה", "רשת מוסה עבאדי" (Moussa Abadi) ו"הקבוצה ההולנדית".²²

רשתות ההתנגדות היהודיות בצרפת פעלו בין יוני 1940 לספטמבר 1944. כל אחת מהרשתות הוקמה כגוף נפרד ואוטונומי, ועם זה הן שיתפו פעולה ביניהן בפעילויות שונות, ולעיתים קרובות חברים ברשת אחת פעלו גם במסגרת של רשת אחרת. הרשתות פעלו בתחומים מגוונים: הצלת אלפילדים ומבוגרים, הנפקת תעודות מזויפות, הברחת שיירות יהודים לשווייץ ולספרד, הקמת קבוצות גרילה בערי צרפת וקבוצות מאקי בדרום צרפת.²¹ רשתות אלה התאחדו לארגון גג בשם "הארגון היהודי למאבק" (Organisation Juive de Combat - OJC). מאות מחברי הארגון השתתפו בקרבות לשחרור צרפת לאחר הפלישה לנורמנדי (Normandy) ב-6 ביוני 1944. לאחר המלחמה הכירו בהם השלטונות הצרפתים כחברים בארגון

20. ד"ר צילה הרשקו, "ההולכים בחושך יראו אור, הרזיסטנס היהודי בצרפת, שואה ותקומה 1940-1949", תל-אביב: העמותה לחקר כח המגן ע"ש ישראל גלילי וצ'ריקובר, 2003.

21. יחידות המאקי (Maquis) הצרפתיות ידועות גם בשם "פרטיזנים", היו קבוצות צבאיות קטנות, אשר נקטו פעולות גרילה מצומצמות. שם, עמ' 116.

22. על הקבוצה ההולנדית ראו סעיף: קבוצת וסטרוויל (Westerweel) והמחתרת החלוצית בהולנד.

מתנדבים לספרד, וכן שימשה מרכז להדרכה צבאית ומדור לשידורים חשאיים.

קבוצת ק.פ. של פריז (Paris) הוקמה בינואר 1944, כאשר נשלחו לשם חברים אחדים מקבוצת ק.פ. של ניס. בפריז לא הייתה אז פעילות מאורגנת של "הצבא היהודי", כי קבוצת "אמלו", קבוצת המחותרת הציונית שפעלה בה בשיתוף פעולה עם הבונד, חוסלה בידי הגרמנים בשנת 1942. קבוצת ק.פ. בפריז הוציאה להורג מלשינים ופוצצה בית חרושת שייצר חלקים לטיל הגרמני V5. ביולי 1944 נפלו אנשי "הצבא היהודי" בפריז במלכודת של הגסטאפו שהביאה למאסרם של 14 מחבריהם. למרות העינויים שמרו האסירים על שתיקתם ולא גילו מאומה. הם נשלחו למחנה הריכוז דראנסי (Drancy), אך כמעט כולם הצליחו להימלט כשקפצו מהרכבת בדרך לאושוויץ.

על אף שקבוצת ק.פ. של פריז חוסלה כמעט כליל, היא הצליחה להתארגן כיחידה לוחמת לאחר שנשלחה לפריז תגבורת של חברי "הצבא היהודי" מניס, מליון ומטולוז. הקבוצה מנתה כתשעים חברים, והם ואנשי ה"סיזיים" של "הצופים היהודיים" השתתפו בקרבות לשחרור פריז. חברי הארגון נכנסו ראשונים למחנה דראנסי ושחררו את האסירים היהודים שנותרו בו.

"הצופים היהודיים"

(Les Eclaireurs Israelites – EI)

ארגון "הצופים היהודיים" הוקם בשנת 1923 ביוזמתו של רוברט גמזון (Robert Gamzon), שעמד בראשו בתקופת המלחמה. הארגון הקים חוות חקלאיות בדרום צרפת במטרה לתת לצעירים הכשרה מקצועית תוך הדגשת הערכים ההומאניים והרוחניים של היהדות. "הצופים היהודיים" הוכרו על ידי משטר וישי כארגון לגיטימי המשרת את המטרות המוצהרות של וישי ובעיקר את אידיאל "השיבה אל הקרקע", והמשטר אף העביר להם תמיכה כספית. תחת מסווה לגיטימי זה פעלה התנועה בחשאי להצלת יהודים, תוך ניצול סיוע כספי של "אוז'יף".

עם כיבוש האזור הדרומי על ידי הגרמנים בנובמבר 1942 עבר הארגון לפעילות מחתרתית מלאה תחת הכינוי

"הצבא היהודי" (Armee Juive – A.J.)

הגרעין הראשוני של "הצבא היהודי" היה ארגון "היד החזקה", שהוקם בטולוז (Toulouse) מיד לאחר הכיבוש הגרמני של צרפת ביוני 1940. הארגון הוקם על ידי המשורר דוד קנוט (David Knut) ורעייתו אריאן-רג'ין קנוט (Ariane-Regine Knut) ועל ידי אברהם ואויג'ני פולונסקי (Abraham & Eugene Polonski). בינואר 1942, בעיצומה של השמדת העם היהודי על ידי הגרמנים, הוקם ארגון "הצבא היהודי", שמטרתו הדחופה והמידית הייתה להציל יהודים מפני הנאצים. בד בבד שם לו הארגון למטרה להיאבק מאבק צבאי בנאצים באמצעות קבוצות גרילה. הארגון הקים מעבדות להכנת תעודות מזויפות וסיפק שירות מעבר לספרד, שירות העברת כספים משווייץ וחלוקתם לצורכי המחותרת השונים, ועוד. קבוצות הגרילה בערים כונו "קורפ פרנק" - ק.פ. (Corps Franc).

קבוצת ק.פ. של "הצבא היהודי" בליון (Lyon) שימשה כמרכז הקשר עם שווייץ, בעיקר לשם הברחת כספים וחלוקתם לצורכי המחותרת. אנשי הקבוצה פשטו על משרדי ה"אוז'יף" - ה"יודנראט" של יהודי צרפת (UGIF- Union générale des israélites de France) בעיר במאי 1944 והרסו תיקי מידע על יהודים, כדי למנוע מידע מן הגרמנים. כדי להשלים את המשימה הם שבו למקום, הטמינו בו פצצה, והשמידו את שאר התיקים תוך נקיטת אמצעי זהירות שלא לפגוע בעובדים במקום.

פעולותיהם של חברי קבוצת ק.פ. של "הצבא היהודי" בניס (Nice) בתקופה שבין אפריל ליוני 1944 כללו חיסול מלשינים ששיתפו פעולה עם הגסטאפו, פיצוץ מועדון הלילה "אקרין" (Ecrin), וכן פיצוץ חנות עתיקות. שני האתרים שימשו מרכז לפעילות אנטי יהודית. כתוצאה מכך נעלמה כנופיית המלשינים מרחובות ניס ומספר המאסרים של היהודים פחת בשמונים אחוזים באותה תקופה. נוסף על היהודים בקבוצת ק.פ. פעלו בניס שתי קבוצות מחתרתיות יהודיות ששיתפו ביניהן פעולה: ה"סיזיים" (Sixième), ותנועת "הנוער הציוני".

קבוצת ק.פ. של גרנובל (Grenoble) הייתה מרכז להנפקת ניירות מזויפים, מרכז למעבר לשווייץ ולגיוס

בתוך הארגון הזה שמרה על האוטונומיה שלה. אחרי הכיבוש הגרמני ביוני 1940 החלה פעילות ציונית ספוראדית ומקומית, בעיקר בהקניית חינוך ציוני לבני הנוער, אולם לא נעשה כל ניסיון לאחד את הזרמים השונים של הנוער הציוני בשל הפיזור הגיאוגרפי, קשיי הקשר והשסעים האידיאולוגיים.

במאי 1942 התקיים במונטפליה (Montpellier) הקונגרס הראשון של תנועות הנוער הציוניות בתקופת המלחמה. בקונגרס השתתפו כ־25 נציגים שהגיעו מהאזור הדרומי "החופשי". בקונגרס הוחלט על הקמת תנועת "הנוער הציוני" (MJS), שתאחד את כל הצעירים הציוניים בצרפת, תוך התעלמות מהבדלים מפלגתיים והדגשת הגורמים המשותפים: ארץ ישראל, חלוציות ועבודה מעשית. הוחלט גם להתארגן כתנועה חשאית ולא כחלק מה"אוז'ף", שהייתה תנועה רשמית ועל כן חייבה להירשם כיהודים אצל הרשויות. החלטה עקרונית נוספת הייתה להתמקד בפעולות הצלה ולא בפעילות צבאית. הצעירים הציוניים יכלו להציל את עצמם על ידי הצטרפות ל"מאקי" או על ידי מעבר לשווייץ או לספרד. בהמשך החליטו להפריש אחוז מסוים של חבריהם לקבוצות הגרילה, כדי להתמודד עם טענות שתגענה לאחר המלחמה כי היהודים לא היו שותפים להתנגדות המזוינת.

ההחלטה יצרה חלוקת עבודה עקרונית שהתקיימה בין תנועת "הנוער הציוני" ו"הצבא היהודי": תנועת "הנוער הציוני" התמקדה בפעילות ההצלה, ואילו "הצבא היהודי" התמקד בפעילות בעלת אופי צבאי. עם זה, יש להדגיש שחלוקת התפקידים הזאת לא הייתה נוקשה, בעיקר מפני שרבים מחברי תנועת "הנוער הציוני" היו חברים גם ב"צבא היהודי" ומפני שגם "הצבא היהודי" עסק בפעילות הצלה. "הצבא היהודי" היה מעוניין במאגר כוח האדם של תנועת "הנוער הציוני" כי כך קיבל גישה למקורות הכספיים של ההסתדרות הציונית.

בעת המעצרים ההמוניים באזור הדרומי באוגוסט 1942 הקימה תנועת "הנוער הציוני" את "השירות הסוציאלי של הצעירים", בראשות הנרי וואל (Henri Wahl), נינון וייל הייט (Ninon Weyl Haït) ודניס לוי

ה"סיזיים". חברי "הצופים היהודיים" עסקו בהברחת ילדים ומבוגרים לשווייץ, בהסתרת ילדים ומבוגרים ובאספקת תעודות מזויפות. קבוצת הגרילה הראשונה של הצופים הוקמה בנובמבר 1943 בלה־מאלקיר (La Malquiere), חווה נידחת בהרים של לאקון (Lacaune) ממזרח לוואברה (Vabre). פרט לקבוצה זו התארגנו, החל מאפריל 1944, קבוצות נוספות בלה־פאראס (La Farasse), בלארוק (Laroque) ובלאקאדו (Lacado). התארגנותן של קבוצות הגרילה הנוספות נבעה מהחלטה של "הצופים היהודיים" לסגור את כל החוות שלהם במהלך אפריל ומאי 1944, כדי למנוע את נפילת החברים בידי הגרמנים.

תפקידה העיקרי של הקבוצה היה לאסוף את חבילות התחמושת, הציוד והמזון המוצנחות באתרי ההצנחה השונים ולהעבירם לכוחות המקומיים. מ־25 ביוני ועד 8 באוגוסט 1944 השתתפו חברי הקבוצה בשבעה מבצעי איסוף ציוד באתר ההצנחה שנקרא וירגול (Virgule). ב־17 באוגוסט 1944 השתתפו אנשי הקבוצה במארב על כוח גרמני והניחו מטען חבלה על פסי הרכבת. בתום המבצע נפלו בידיהם כשישים שבויים גרמנים. קבוצת הגרילה של "הצופים היהודיים" השתתפה גם במבצע שבסופו נכנעו 3,500 חיילי חיל המצב הגרמני כ־2 ק"מ ממזרח ללה־ברוג'ייר (La Bruguière).

פרט להשתייכותם ל"צבא הסודי" הצרפתי היה לאנשי הגרילה של "הצופים היהודיים" הסכם עם "הצבא היהודי", שנחתם ב־1 ביוני 1944. ההסכם קבע, בין השאר, שהזרוע הצבאית של "הצופים היהודיים" תהיה קשורה ל"צבא היהודי", ושקשר זה יהיה מלווה בהצטרפות אישית. "הצופים היהודיים" קיבלו מ"הצבא היהודי" כספים, ובתמורה דרש "הצבא היהודי" דיווח מפורט על המתרחש ב"צופים היהודיים".

תנועת "הנוער הציוני" - (Mouvement de Jeunesse Sioniste – MJS)

לפני המלחמה הייתה בצרפת פדרציה של ארגוני נוער ציוניים, שמטרתה הייתה להפיץ את הרעיון הציוני בקרב הנוער היהודי של צרפת, אך כל קבוצה

פעל בשיטת מידור: העובדות הסוציאליות הכירו רק את הממונה הישיר עליהן.

גארל הקפיד על כללי ביטחון חמורים של קשר עם העולם החיצוני. הכתובת של הילדים הוסתרה גם מההורים, כדי לשמור על ביטחונם של הילדים. בידי הרשת היו רשימות סודיות של הילדים, כדי שיהיה אפשר לאתר אותם לאחר המלחמה, והרשימות הופקדו אצל כמרים שלא החזיקו בעצמם בילדים. רשימה נוספת ובה 1,600 שמות של ילדים הוברחה על ידי אוז'ה והופקדה בידי וועדה בינלאומית של הצלב האדום בשווייץ. לאחר המלחמה סייע הארגון בשיקומם של הילדים ניצולי הנאצים.

אנדרה סלומון (Andree Salomon), האחראית על העובדות הסוציאליות, הייתה המקשרת בין פעולות אוז'ה החוקי לבין הגוף שעסק בהצלה החשאית, שניהל גארל. הרשת הפעילה גם שירות הנפקת תעודות מזויפות בלימוז' (Limoges) ובגרנובל (Grenoble).

הרבנים [אומונייה (aumoniers)] של המחנות

פעילות חשובה של הצלת יהודים בצרפת התבצעה על ידי רבנים של מחנות המעצר, שפעלו בעיקר באזור הדרומי. ראשית הפעילות התבצעה באישור שלטונות וישי, שהסכימו למינויו של הרב רנה הירשלאר (Rene Hirschler) לרב ראשי של המחנות כדי שיספק לעצורים שירותי דת. רבני המחנות נקטו גם פעילות מחתרתית, כגון הברחת אנשים ממחנות המעצר וצידום בתעודות מזויפות. באזור הצפוני לא היה שירות של רבני מחנות. הרב אלי בלוק (Eli Bloc) ממץ (Metz) מילא את התפקיד מיוזמתו עד שנעצר על ידי הנאצים ונשלח למחנה ההשמדה עם כל בני משפחתו.

ועד הסיוע של רחוב אמלו (Comite rue Amelot)

ועד הסיוע של רחוב אמלו הוקם ב-15 ביוני 1940, מיד עם כניסת הגרמנים לפריז, על ידי קבוצה של פעילים מהפדרציה של הארגונים היהודיים. שם הוועד נקבע על שם הרחוב שבו שכן מטה הפיקוד שלו. חברי

(Denis Levy). הארגון היווה את המחלקה השישית של מנהלת הצעירים באוז'ף אך נקט בפעילות מחתרתית כגון בהברחת ילדים מהמחנות ובהסתרתם. הארגון הוקם בשיתוף פעולה עם ה"סיזיים", הארגון המחתרתי של "הצופים היהודיים". בסוף 1942 החליטו שני הארגונים לשותף פעולה ביניהם תחת ועדת פיקוח משותפת.

בינואר 1943 הקימה תנועת "הנוער הציוני" רשת עזרה להסתרה, להנפקת תעודות מזויפות וחלוקתן בשם: "חינוך גופני". נציגיהם איתרו צעירים שהיו זקוקים למחבוא ושיכנו אותם בחוות חקלאיות. כמו כן השתתפו חברי הרשת בפעילות של הברחת שיירות ילדים לשווייץ.

לשם זיוף מסמכים הם יצרו שיתופי פעולה עם עובדי עיריות וראשי מועצות מקומיות, תוך נטילת סיכון אישי רב. הם עסקו גם בפעילות חינוכית, שבמסגרתה ערכו בסתר חוברות, קורסים להיסטוריה יהודית וקורסים בציונות. כמו כן הקימו ספרייה ניידת.

ארגון אוז'ה (OSE) - "רשת גארל" (Garel)

ארגון אוז'ה (OSE) (Oeuvre de Secours Aux Enfants), ארגון להגנה על בריאותם של יהודים, נוסד בשנת 1912 בסנט פטרבורג (Saint Petersburg) בידי קבוצת רופאים, ומטהו עבר לפריז בשנת 1933. הארגון התמחה בשירותי סעד לילדים ובסיוע רפואי. בתקופת המלחמה הוציא הארגון ילדים ממחנות המעצר, שיכן אותם במעונות שלו ודאג לבריאותם ולהשכלתם. בספטמבר 1943 הוקמה "רשת גארל" על ידי ג'ורג' גארל (Georges Garel) וד"ר ג'וזף וייל (Joseph Weil), מנהל אוז'ה באזור הדרומי. מטרת הרשת הייתה להציל ילדים שלא היה אפשר להבטיח את שלומם בבתי אוז'ה. גארל נעזר בסיוע של הארכיבישוף סאלייג' (Jules-Géraud Saliege) מטולוז (Toulouse).

"רשת גארל" התפתחה לארגון גדול ומקיף שהתמחה בהצלת ילדים. העברת הילדים למקומות המחבוא הופקדה בידי קבוצה של מלוות. עובדות סוציאליות ביקרו את החניכים בסדירות והבטיחו את התשלום לאנשים ולמוסדות שהחביאו אותם. גארל

זה התאים לפעילות אנשי הגרילה היהודיים, הודות לאוכלוסייתו הפרוטסטנטית האוהדת. קבוצת הגרילה של שמבון סור ליניון הגיעה להסכם שיתוף פעולה עם "הצבא היהודי": ארגון "צבא היהודי" דאג לציודה, לחימושה ולאימונה של הקבוצה, ואנשיה נשבעו לו אמונים. קבוצת הגרילה של שמבון סור ליניון שימשה מסתור לחברי "הצבא היהודי" אשר נאלצו להימלט ממקומות פעילותם המחתרית.

רשת מוסה עבאדי (Moussa Abadi)

הרשת של מוסה עבאדי החלה לפעול על רקע הרדיפות של הגרמנים לאחר כיבושו של האזור האיטלקי בספטמבר 1943. אזור זה הפך למלכודת מוות לאלפי יהודים שהגיעו אליו בתקופת הכיבוש האיטלקי כדי למצוא מקלט מהרדיפות הנאציות, ונחשפו בשלב זה לציד אדם שניהלו אנשי האס־אס בפיקוחו של אלוויז ברונר (Alois Brunner).

מוסה עבאדי היה איש תיאטרון יהודי ממוצא סורי, שהוזמן על ידי הבישוף של ניס (Nice), מונסניור פול רמון (Paul Rémond), ללמד היגוי לתלמידי הסמינר התיאולוגי. הבישוף סייע לו בהצלת יהודים על ידי כך שצייד אותו בתעודה המאשרת שהוא ממלא תפקיד של מפקח על החינוך הקתולי של הבישופות, וכך יכול היה לסייר במחוז ולפעול להצלת יהודים.

עבאדי יצר קשר עם גארל, אשר העדיף שלא לספח את הרשת החדשה, אך סייע לו בעצות ובקשרים. עבאדי - כמו גארל - חיפש מוסדות נוצריים וחילוניים זרים. הוא גייס עובדים סוציאליים, והנפיק תעודות מזויפות באמצעות מעבדה שפעלה במקום עבודתו בהסכמת הצוות של הבישופות. עבאדי קיבל עזרה כספית מהג'וינט. הוא טיפל ודאג להצלתם של 500 ילדים מבלי שהרשת שלו ספגה אבדות.

קבוצת וסטרוויל (Westerweel) והמחתרת החלוצית בהולנד

המחתרת החלוצית בהולנד כללה את חברי תנועת "החלוץ" ופליטים רבים שהגיעו להולנד מגרמניה

הוועד הקימו מרכז רפואי סוציאלי וקנטינות עממיות. במסגרת הוועד פעלו גם צעירים סוציאליסטים חברי תנועת "השומר הצעיר". לוועד היה מעמד רשמי, אך הנהגתו החליטה שלא לפעול תחת פיקוח או פקודות הגרמנים. הוועד עסק בסיוע לעצורים במחנות המעצר, בהברחת אנשים מהמחנות וביצודם בתעודות מזויפות. רוב חברי הוועד נעצרו על ידי הנאצים ונשלחו למחנות ההשמדה בשנת 1942.

"שירות אנדרה" (Service André)

"שירות אנדרה" הוקם בסתיו 1942 במרסיי (Marseille) על ידי ג'וזף באס (Joseph Bass), המוכר בכינויו "מסיה אנדרה". הרשת התרכזה בהצלה ובהסתרה של יהודים, ובעיקר של ילדים, בדרום צרפת והקימה קבוצת גרילה שחבריה השתתפו בקרבות לשחרור צרפת.

הרשת ניסתה להציע פתרון כולל, מתאים למשפחות שלמות. רבים מהפליטים הובאו תחילה לאזור האיטלקי ואחר כך הוברחו אל מחוץ לצרפת, בעיקר לשווייץ או לספרד. במרסיי נעזר ג'וזף באס באב מארי בנוא (Marie Benoit) בהמשך יצר קשר עם הכומר אנדרה טרוקמה (André Trocmé) משמבון סור ליניון (Le Chambon-sur-Lignon), והבריח יהודים לאזור הפרוטסטנטי. ג'וזף באס הרחיב את רשת ההצלה שלו גם למקומות נוספים. בתחילה מימן את פעילות ההצלה מכספו ובהמשך קיבל הקצבות מהג'וינט.

לאחר המעצרים ההמוניים באזור הנמל הישן של מרסיי בסוף ינואר 1943 נשאר באס במקום עם דניס סיקירסקי - "קוליברי" (Denise Siekierski) - הם המשיכו בפעולות ההצלה בעזרת סיוע של הכומר רנה לְמִייר (Renée Lemaire). בעקבות הלשנה נאלצו באס וסיקירסקי להימלט ממרסיי, אך הכומר לְמִייר, שסייע בידם וסירב להימלט, נתפס ונשלח למטהאוזן (Mauthausen) ולדכאו (Dachau), משם חזר לאחר המלחמה.

בסוף חורף 1944 הקים "מסיה אנדרה" בשמבון סור ליניון קבוצת גרילה שהשתתפה בקרבות לשחרור צרפת, תחת פיקודם של כוחות צרפת הפנימיים. אזור

(Adina Simon nee Van Coevorden), המשיכה את יוזמתו ונסעה להיפגש עם מארק יארבלום, שהוברה בינתיים לשווייץ כיוון שחיוו היו בסכנה. יארבלום עזר לה ולחברי הקבוצה ההולנדית ליצור קשר עם אנשי "הצבא היהודי" בטולוז.

צעירי "הקבוצה ההולנדית" הועברו באמצעות תעודות מזויפות למחנה עבודה של טודט²³ (Todt) בלה מנש (la Manche) ולבסיס צוללות בעיר לה רושל (La Rochelle) בצרפת. משם הצליחו להשיג אישורי מעבר מזויפים, שאפשרו להם להגיע עד הגבול הספרדי. בעזרת התעודות המזויפות הם הצליחו להעביר לצרפת כמאה מחברי הקבוצה שלהם, ומאוחר יותר גם החלו לספק תעודות לחברי השירות של "הצבא היהודי" לספרד.

חברי "הקבוצה ההולנדית" נשלחו על ידי "הצבא היהודי" לגרילה בדרום צרפת בסוף שנת 1943 ובראשית 1944, כדי להצטרף לבעלות הברית. רבים מחברי הקבוצה נתפסו בידי הנאצים באפריל וביוני 1944.

לסיכום: תנועת ההתנגדות היהודית בצרפת, על כול שלוחותיה ומאות פעיליה, הצילה אלפי יהודים במהלך השואה בפעילות מסוכנת ומגוונת. חבריה היו שותפים בכירים לכך ששבעים וחמישה אחוזים מיהודי צרפת שרדו את שנות התופת.

ומאוסטריה. בהמשך הגיעו חברי הקבוצה לצרפת הכבושה ושיתפו פעולה עם אנשי ההתנגדות היהודית בצרפת. בראש הקבוצה עמד יואכים סימון - "שושו" ("Shushu" - Joachim Simon), שהצליח לברוח מדכאו (Dachau) להולנד והחל לארגן פעולות הצלה של יהודים. הוא הצליח להשיג את שיתוף הפעולה של יופ ווסטרוויל, (Joop Westerweel), הולנדי לא יהודי, שעמד בראש מחתרת הולנדית, נתפס בידי הגרמנים במרץ 1944 והוצא להורג.

יואכים סימון ביקש לארגן תוכנית הצלה באמצעות העברת יהודים לשווייץ, ולשם כך אף נפגש בליון בסתיו 1942 עם המנהיג הציוני הסוציאליסטי מארק יארבלום (Marc Yarblum), אולם התוכנית לא יצאה לפועל. הוא ניסה ליזום פעולות הצלה דרך הגבול הספרדי, ואף נפגש עם איתן גינת - "טוטו" ("Toto" - Eytan Guinat), ממנהיגי הציונות בצרפת ובבלגיה וממנהיגי ה"רזיסטנס" היהודי בצרפת, בדצמבר 1942. גינת הפנה אותו ל"צבא היהודי" בטולוז. סימון נתפס בידי הגרמנים באחד ממסעותיו בינואר 1943, והתאבד בבית הסוהר של ברדה (Breda) בגבול ההולנדי-הבלגי, כנראה מפני שחשש שלא יעמוד בעינויים ויגלה את סודם של חבריו. אשתו של סימון, עדינה לבית ון-קופורדן

"הוועד להגנת היהודים" בבלגיה

מהגרים שברחו מהעוני והפוגרומים בפולין, ברוסיה ובמדינות מזרח אירופה בשנות ה-20 של המאה ה-1900 ופליטים מגרמניה שחיפשו מקלט לאחר עליית הנאצים לשלטון ולא החזיקו באזרחות בלגית. כקבוצת מהגרים בעיקרה, הייתה אוכלוסיית יהודי בלגיה פגיעה מטבעה.

"הוועד להגנת היהודים" (Comite de Defense des Juifs - CDJ) - (להלן "הוועד") הוקם בספטמבר

ערב פלישת גרמניה הנאצית לבלגיה, ב-10 במאי 1940, חיו בבלגיה כ-75,000 יהודים, בכללם 22,000 פליטים יהודים מהרייך (מתוך אוכלוסייה כללית בת 8.3 מיליון), אשר גרו בערים הבאות: בריסל (Brussels), אנטוורפן (Antwerp), לייז' (Liège), שְׁרֶלְרוּאָה (Charleroi) וקהילות יהודיות קטנות בגֶנט (Ghent), אָרְלוֹן (Arlon) ואוֹסְטֶנְדָה (Ostend). רק כ-6% מהם היו אזרחי בלגיה; הרוב המכריע היו

23. "טודט" היה ארגון העבודה הכפויה שהקימו הגרמנים בארצות הכיבוש כולל בצרפת.

בגלל יריבות אידאולוגית ביניהם. בראש פעילות ההצלה בקרב "פועלי ציון שמאל" התייצבה פלה פרלמן (Perelman Fela), אשר יזמה והקימה כבר בראשית שנת 1942 ארבעה גני ילדים ודאגה לקיומם. בראש פעילות ההצלה בארגון "סולידאריות" עמדה איבון יושפה (Yvonne Jospa).

היוזמה להקמת "הוועד להגנת היהודים" התגבשה בראשית שנת 1942 לאור פניות עצמאיות של אבוס ורבר (Abusz Werber), פעיל בפועלי ציון שמאל, והרץ יושפה (Ghert-Hertz Jospa) קומוניסט יהודי בן 37 מבסרביה (Besserabia) וחבר הוועד הארצי של "חזית העצמאות", להנהגת החזית להקים במסגרתה גוף שיתמקד בהגנה על היהודים. "חזית העצמאות" - שהוקם בחודש מרס 1941 בהובלת המפלגה הקומוניסטית - היה הארגון ההתנגדות המשמעותי ביותר בבלגיה. הארגון הקים באזור בריסל רבתי כ-20 ארגוני משנה מקצועיים (לעו"ד, מורים וכו') ונענה בחיוב לפנייתם של ורבר ויושפה.²⁴ ההחלטה על הקמת "הוועד להגנת יהודים" בבלגיה התקבלה בחודש יוני 1942, ושלושה חודשים לאחר מכן, בחודש ספטמבר 1942, החל הוועד לפעול באופן מעשי. "הוועד להגנת יהודים" איגד חברים מקשת אידיאולוגית רחבה - נוצרים, קומוניסטים וציונים - לפעילות הצלה משותפת. הארגון מנה 300 פעילים אשר פעלו במגוון תפקידים במערך אדמיניסטרטיבי ובתפקידי שטח רבים.

שיתוף הפעולה בין ארגוני סיוע והתנגדות שונים, יהודים ולא-יהודים, מגופים פוליטיים שונים, היה בסיס לפעילות נדירה במערב אירופה. אחת המסקנות המשמעותיות העולה מהאירועים בבלגיה במהלך המלחמה היא שלא הייתה פסיביות יהודית מול זוועות

1942, תוך שיתוף פעולה בין ארגונים קומוניסטיים וארגונים ציוניים (בראשם "פועלי ציון שמאל"), במטרה להציל יהודים רבים ככל האפשר. הוועד קם בעקבות המצודים הראשונים שביצע הגסטאפו באוגוסט 1942 באנטוורפן ובבריסל.

היהודים נעצרו ונכלאו לתקופה קצרה במחנה האיסוף ליהודים בקסרקטין דוסן (Kazerne Dossin) בעיר מכלן (Mechelen), משם גורשו ב-28 טרנספורטים לאושוויץ. בחודש אוקטובר 1942, נכלאו יהודים במכלן לתקופות יותר ארוכות עקב הקשיים בהם נתקלו הגרמנים במעצרי יהודים ברחבי המדינה. לזכות הוועד נזקף הצלת 3,000 ילדים יהודים והושטת סיוע מציל-חיים ל-5,000 מבוגרים יהודים שאיפשר להם לשרוד בתנאי החיים במחתרת. פעילי הוועד סכנו את חייהם באופן קבוע עד לשחרור בלגיה בספטמבר 1944.

בנובמבר 1941 הוקם בפקודת הממשל הצבאי הנאצי היודנראט הבלגי - ארגון יהודי בלגיה L'Association des Juifs en Belgique (להלן אי"ב), תחת פיקוחו המלא של הגסטאפו. כל יהודי בלגיה הצטוו להשתייך לאי"ב, לשלם לו דמי חבר ולהישמע להוראותיו. בקיץ 1942 שיגר האי"ב 2250 גברים יהודים מבלגיה לבניית החומה האטלנטית בחופי צפון צרפת.

עם תחילת גירושי היהודים בתחילת חודש אוגוסט 1942, בעיקר לאושוויץ, התבלטו מיד שני ארגונים שקמו קודם לכן כדי לסייע לפליטים יהודים, במציאת מקומות מסתור והצלה לילדים ומבוגרים ולהבטחת קיומם: "סולידאריות" (Solidarité) של הקומוניסטים ו"עזרה הדדית" (Mutual Help) של "פועלי ציון שמאל". כל אחד משני הארגונים הללו פעל בנפרד

24. במקביל הוקמה בסוף 1941 יחידת פרטיזנים יהודית בת שלוש פלוגות שמנו בסה"כ 100 איש, בכללם אנשי ונשות הסיוע הלוגיסטי.

אולם, הקורפוס הנייד של הפרטיזנים החמושים בבריסל לא פעל בכפיפה אחת עם "הוועד להגנת היהודים", אלא כחלק מארגון "הפרטיזנים החמושים" (Partisans Armés). בחודש מאי 1943, הוסגרו לגסטפו 14 בנות יהודיות בנות 20 חודשים ועד 12 שנים, שהופקדו למשמורת על ידי משפחותיהן במנזר ברובע אנדרלכט. ראשת המנזר, הנזירה מָרִי-אוֹרְלִי הצליחה לשכנע את אנשי הצבא ומשתיף הפעולה הידוע לשמצה ז'אק השמן (הוא יצחק גוגלובסקי) לדחות את הגירוש עד שעות הבוקר, על מנת להכין את הבנות לקראת המסע. אם המנזר עדכנה כומר בשם יאן ברוילֶנְדס, ממנו שמע צעיר יהודי על הנעשה. זה אחרון עדכן באותו הערב את איש "הפרטיזנים החמושים" פול הלטר, אשר ארגן את איסוף הבנות ופינויין בלילה בהסכמתה של אם המנזר. הנזירות נכפתו על מנת לא להחשידן ובבוקר, כאשר שבו הגרמנים למקום, מצאו את המקום ריק מילדות.

משרד המשפטים הבלגי אשר העביר בסתר את מלוא התקציב למען הפליטים שתוקצב ע"י הממשלה הבלגית לפני מאי 1940 ולא נוצל. הוועד גם אסף תשלומים ותרומות מיהודים במסתור ככל שאלה יכלו להרשות לעצמם. באמצעות נשות המשרד "החיצוני" של הארגון, הועברו כספים עבור אחזקתם של הילדים אצל נותני חסותם. בתחילה העביר גזבר הארגון, בנימין נייקרק, כספים והוראות תשלום לבנקים בבלגיה בעת מסעותיו לשווייץ. בהמשך הועברו ההוראות לבנקים מהממשלה הגולה ומארגון הג'וינט באמצעות סוכנים בלדרים שהגיעו תכופות בהצנחה מבריטניה ולעתים אף הביאו באמתחתם שטרות כסף ויהלומים. דוד פרדמן (David Ferdman) המשך למלא את תפקיד הגזבר לאחר מעצרו של נייקרק בדצמבר 1943.

מחלקת זיוף התעודות

בראש המחלקה עמד אבוש ורבר וזו נשענה במידה רבה על אלברט וולף (Albert Wolf) מסניף הוועד בעיר לייז'. וולף, עובד דפוס במקצועו, יצר תעודות מזויפות ופנקסי קיצוב ברמה גבוה, סיפק לוועד את צרכיו ואף העביר חלק מתוצרתו לטובת "חזית העצמאות" למען החומקים מעבודת הכפיה בגרמניה ופעילי מחתרת.

מחלקת הסיוע החומרי למבוגרים ומחלקת הסיוע לילדים

בטרם פיצולה עמד פרופ' חיים פרלמן בראש מחלקת הסיוע החומרי לילדים ומבוגרים. בהמשך פוצלה המחלקה ובראש מחלקת הסיוע לילדים עמד מוריס הייבר (Maurice Heiber) עד למעצרו במאי 1943. מחלקה זו הייתה במידה רבה ליבת הארגון וטיפלה באלפי ילדים במהלך המלחמה. לצד הפעילות החשאית בוועד, פעלו הייבר ופרלמן במקביל גם באי"ב וניצלו את מעמדם על מנת להסית מידע ומשאבים אל "הוועד להגנת היהודים".

מחלקת הילדים חולקה למספר מדורים: מדור האיתור למקומות מסתור, ביניהם במוסדות דת, במוסדות ממלכתיים ובבתים פרטיים; מדור ההצבה והליווי אשר באחריותו היה להפנות את הילדים

השואה, ושיהודים אכן פעלו בכפיפה אחת עם לא יהודים להציל את עצמם ויהודים אחרים.

באסיפת הקמתו של "הוועד להגנת היהודים" השתתפו שמונה אנשים: אמיל המברזין (Émile Hambresin) קתולי-קומוניסטי, נשיא הוועד הבלגי נגד הגזענות וחבר הוועד הארצי של "חזית העצמאות", הרץ יושפה, אז'ן הלנדאל (Eugène Hellendael), חבר אי"ב, מוריס מנדלבאום (Maurice Mandelbaum) מארגון "סולידאריות יהודית", אדוארד רוטקל (Eduard Rotkel), מזכיר הקהילה היהודית בבריסל, אבוש ורבר, חיים פרלמן (Chaim Perelman), פרופסור מאוניברסיטת בריסל שהיה ציוני בעל קשרים בחוגים האוניברסיטאיים השונים, ובנימין ניקרק (Benjamin Nykerk) שהתנסה כבר בהסתרת יהודים לתקופות קצרות אצל משפחת פרלמן. רק ורבר ופרלמן הצליחו להתחמק מהגסטאפו במהלך פעילותם. ששת האחרים גורשו, ומהם חזרו ממחנות המוות רק יושפה ומנדלבאום. הוועד הפעיל ארבע מחלקות כדי ליישם את מטרותיו:

מחלקת התעמולה והעיתונות המחתרית

אבוש ורבר עמד בראש מחלקה זו אשר ועודדה את האוכלוסייה היהודית להתנגד להוראות הגרמנים וליוזמות ה-אי"ב - אותו ראה הוועד כגוף משתף פעולה. המחלקה הייתה גם אחראית על הוצאה לאור של שני עיתונים מחתרתיים - ביידיש ובצרפתית ועל פרסום נוסף בפלמית בעריכתו של ליאופולד פלאם (Leopold Flam). מטרתם הייתה לשכנע את היהודים שלא להישמע להוראות האי"ב ולרדת למחתרת. כמו כן העבירו אנשי הוועד חומר תעמולה ל"חזית העצמאות" שהיה מיועד לאוכלוסייה הכללית, אודות התלאות אשר עוברות על היהודים על מנת להכשיר את דעת הקהל לסייע בניסיונותיהם להימלט מגורלם המר.

מחלקת הכספים

עיקר המימון לפעילות הוועד הגיע מארגון הג'וינט והממשלה הבלגית הגולה בלונדון באמצעות המוסד הלאומי למען הילד (Oeuvre nationale de l'enfance) (-l'enfance) ובנקים בלגים. מימון נוסף הגיע באמצעות

אמיל המברזין. סניפים נוספים היו בשרלרואה ובלייז'. באנטוורפן פעל הארגון רק לקראת סוף שנת 1943, כנראה בגלל אופיה המיוחד של עיר זו, שבה זכה המשטר הנאצי לתמיכה מקומית רחבה, שלא כמו במקומות אחרים בבלגיה. לפני כן פעלו בעיר שלוש קבוצות קטנות אשר לא שיתפו פעולה זו עם זו: קבוצת אברהם מנסטר (Abraham Manaster), קבוצת יוסף שטרנגולד (Josef Sterngold), וקבוצת לאופולד פלאם (Leopold Flam).

"הוועד להגנת היהודים" ספג אבדות רבות מהלך המלחמה. רבים מחבריו נתפסו ונשלחו למחנות. לסיכום: חמישים וחמישה אחוזים מיהודי בלגיה - שרובם היו זרים וחסרי אזרחות בלגית - שרדו בזכות שלושה גורמים: תגובתם המהירה של היהודים עצמם אשר ירדו למחתרת, פעילות "הוועד להגנת היהודים" בחסות "חזית העצמאות" ותמיכת האוכלוסייה הבלגית המקומית.

לקריאה נוספת:

- זיאנין (לבנה) פרנק, "אבוש ורבר והוועד להגנת היהודים בבלגיה", בתוך: אברהם מילגרם (עורך), עלה איתי בגורלי, ירושלים: יד ושם, 2014, עמ' 297-303.
- "הגיבורים מבלגיה", אתר קק"ל לצעירים.

למקומות המסתור בהתאם לגילם, מצבם ורמת שליטתם בשפה הפלמית או הצרפתית. המדור גם ליווה בהמשך את הילדים למקומות המסתור; המשרד "הפנימי" אשר ביצע את עבודות המשרד והגזברות השוטפת. תפקידם היה לטפל במספר רשימות הילדים, אשר כללו בכל אחד מהן מידע תחום וחלקי והיו פזורות במספר אתרים ברחבי בריסל. מיקום המשרד "הפנימי" נותר חסוי ולא היה ידוע אלא למעטים בלבד. לבסוף נשות המשרד "החיצוני" אשר קיבלו לידיהן פנקסי קיצוב ומעטפות כסף לצורך העברתם לידי נותני המסתור לילדים וליהודים המבוגרים במקום מחבואם. רק שני גברים פעלו במחלקת הילדים, מוריס הייבר ראש המחלקה והגזבר, פליט מהולנד בשם אברהם פורט (Abraham Fort).

מחלקת הסיוע למבוגרים דאגה למציאת מקומות מקלט למבוגרים וכן למימון שהותם בחשאי. לעתים סופקו גם ניירות מזויפים ונעשה מאמץ להשהות מכתבי הלשנה שהופנו לשלטונות הכיבוש בנוגע ליהודים שאותרו בסתר. עובדי דואר פטריוטים בבריסל העבירו מכתבי הלשנה לידי אנשי הוועד, אשר פתחו אותם, השהו את שידורם והזהירו באופן אישי את היהודים המאוימים. הסניף הראשי של הוועד היה בבריסל ובראשו עמד

סיפורי הצלה אישיים

וילפריד ישראל (Wilfrid Israel)

וילפריד ישראל נולד בלונדון ב-1899, כבן למשפחת סוחרים עשירה מברלין. ביוגרפיה שכתבה עליו נעמי שפהרד (Naomi Shepherd), "וילפריד ישראל, שגריר ללא ארץ" חושפת פעילות הצלת עשרות אלפי יהודים מאימי רדיפות הנאצים, עם דגש חזק מאד על ילדים ונוער.²⁶

פעילותו החלה כבר לפני עליית הנאצים לשלטון.

בשנת 1925 סייע להקמת כפר הנוער בן-שמן, ליווה את התפתחותו והיה יו"ר הדירקטוריון שלו שנים רבות. הוא היה פעיל מרכזי בהקמת ופעילות מוסד "עליית הנוער", שבתחילה הפנתה את רוב הקבוצות לבן-שמן. עם עליית הנאצים לשלטון ב-1933 - היה בין הראשונים שהבינו וקלטו את מלוא חומרת האיום והסכנה ליהודי גרמניה, וכי יש לעשות הכל למען הגירתם. מאז, הקדיש וילפריד את כל מרצו, כספו, קשריו

26. נעמי שפהרד, וילפריד ישראל, שגריר ללא ארץ, ירושלים: מוסד ביאליק, 1989.

ויקיפדיה (עריכה: 25.02.2020)

נופר אדרת, המציל מברלין, עיתון "הארץ", 29/1/2011.

בת-חן אפשטיין אליאס, מציל היהודים שנשכח מאחור, ישראל היום 20/9/2013.

בפעילות עזרה וסיוע לפליטים והעמיד את כל נסיונו והידע שלו על גרמניה לרשות משרד החוץ האנגלי. במרץ 1943 יצא בשליחות הסוכנות היהודית ו"עליית הנוער" לפורטגל וספרד, להציל ילדים ולארגן פליטים לעליה לישראל. בשובו משליחות זו, ב-1.6.1943 - הופל המטוס האזרחי ע"י הגרמנים (ביחד עם שחקן הקולנוע לסלי האוורד) וכל נוסעיו נהרגו.

האחים ביילסקי (Bielski Brothers)

בני משפחת ביילסקי היו איכרים, תושבי סטאנקיביצה (Stankievitsh), כפר קטן ברוסיה הלבנה - בלארוס (Belarus). ארבעת האחים - טוביה (Tuvia, 1906-1987), עשהאל (Asael, 1908-1945), אלכסנדר זיסל "זוס" (Alexander Zisel - "Zus"), ואהרון (Aron, יליד 1927) - הצליחו להימלט ליער נאליבוקי (Naliboki) הקרוב, לאחר שהוריהם ובני משפחה נוספים נהרגו בגטו בדצמבר 1941. הם ושלושה עשר יהודים נוספים שברחו מן הגטו ייסדו קבוצת פרטיזנים שהייתה קשורה לפרטיזנים הסובייטים שפעלו ביערות. האחים קלטו כל יהודי, גם את אלו שלא יכלו להילחם. מיד לאחר הטבח בגטו לידה (Lida) ב־8 במאי 1942 הצטרפו אליהם שלוש מאות איש. עם הזמן הפכה הקבוצה לעיירה, שמספר תושביה הגיע בשיאו ל־1,230 איש. הם חיו במחפורות ובמבנים ארעיים שהקימו ביער, ובהם בית כנסת, בית דין, בית ספר ומרפאה. קליטת הנמלטים ליערות הטילה עול כבד על הלוחמים החמושים, אשר נאלצו להשיג מזון בכמות גדולה יותר, משימה שסיכנה אותם מעל ומעבר למתחייב. גם הסיכוי לחשיפת המחנה גדל עם צמיחתו. בנוסף לכך יזם טוביה ביילסקי פעולות לשכנוע יהודים לצאת מן הגטאות כל עוד יש באפשרותם לעשות זאת. כך קלט בדצמבר 1942 חלק מתושבי גטו איוויה (Ivy).

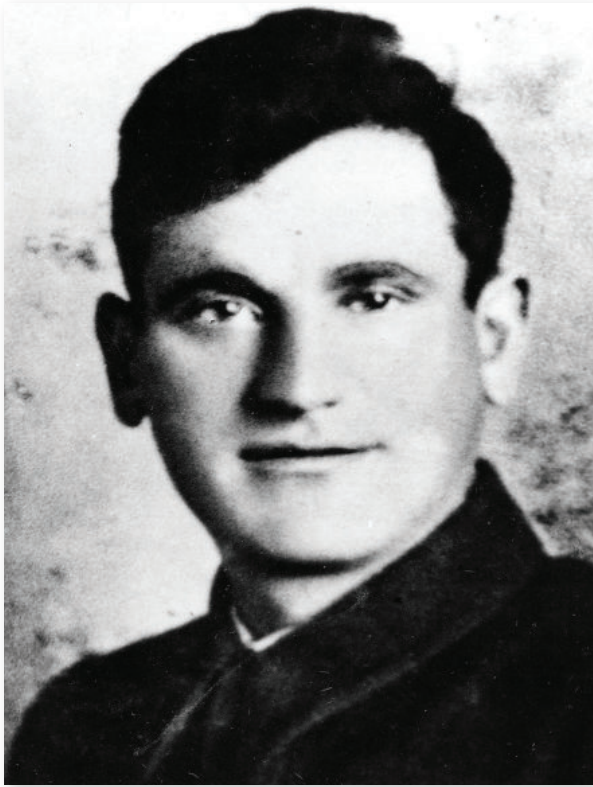
ביולי-אוגוסט 1943 ערכו יחידות האיינזאצגרופן את מבצע "הרמן", שמטרתו הייתה לחסל את הפרטיזנים ביערות נאליבוקי. אנשי המחנה, שמנה אז כשמונה מאות איש, נאלצו לנוע לעמקי היער דרך ביצות, כשכל הזמן שורקים סביבם כדורי רובים. הם הגיעו לאי מבודד בתוך

יולפריד ישראל

ויכולת ההשפעה שלו למפעל ההצלה והעזרה העצמית של יהודי גרמניה, ובהמשך גם של הארצות השכנות. הוא תפס מקום בצמרת ארגוני העזרה והנציגות הרשמית של יהדות גרמניה, סייע לעשרות אלפים להגר ממנה ולהינצל, בנוסף לעזרה אישית פרטנית לפדיון אסירים ממחנות הריכוז בוכנוולד (Buchenwald) וזקסנהאוזן (Sachsenhausen) ודאגה להגירתם המיידית. הוא היה מראשוני המדווחים לממשלת אנגליה ולעולם החופשי על מחנות הריכוז הראשונים. לאחר "ליל הבדולח" סייע להגירת אלפים רבים למקומות שונים בעולם. הוא יזם והיה פעיל מרכזי במבצע ה"קינדר-טרנספורט" - מפעל להעברת 10,000 ילדים לאנגליה, שרוב משפחותיהם נספו בהמשך.

יולפריד ישראל פעל תוך סיכון אישי, חרף רדיפות ומאסרים ע"י הגסטאפו עד סמוך לפרוץ מלה"ע השנייה. כשפרצה המלחמה עבר לאנגליה, שם המשיך

עשהאל ביילסקי²⁷טוביה ביילסקי²⁷

היער, שם חיו שבועיים עד שהגרמנים התייאשו. בארגון בריחה זה, שבו לא אבד איש, הפר ביילסקי את הוראות מפקדת חטיבת הפרטיזנים שאליה השתייך המחנה. המפקדה הורתה לו להשאיר ביחידתו רק רווקים נושאי נשק, ולא לצרף אליהם משפחות. ביילסקי סיכן את חייו פעמיים - הן אל מול החשש להיהרג על ידי הגרמנים והן לנוכח העובדה שמפקדת הפרטיזנים הרוסית יכלה להוציאו להורג על הפרת פקודה. הוא נאלץ להתמודד גם עם חזית שלישית של מתנגדים מתוך המחנה, אשר התעייפו מהתמיכה באנשים לא חמושים. הוא אמר: "כיוון שאנחנו נשאים מעטים כל כך, חשוב בשבילי שיישארו יהודים בחיים ובכך אני רואה את העיקר".²⁸

בקיץ 1944, כשמתקפת הנגד הסובייטית הגיעה לבלארוס, התגייס עשהאל לצבא האדום ונפל בקרב קניסברג (Königsberg) בשנת 1945.

זוס ביילסקי²⁷

27. מתוך אתר הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה.

28. יצחק אלפרוביץ, "דמותו ופעלו של טוביה בילסקי", מתוך: יהושע יפה, יצחק אלפרוביץ (עורכים), בגטו נובוגורודק ובתנועה הפרטיזנית, תל-אביב: ארגון יוצאי נובוגורודק בישראל, 1988, עמ' 185.

משפחת בירנבאום במחנה וסטרבורק, 1940³⁰

הועלו בני המשפחה עם הילדים שבטיפולם על רכבת שנקראה לימים "הרכבת האבודה". הייתה זו רכבת אשר נסעה כשבועיים ללא יעד ברור, תחת הפצצות של בנות הברית. כיוון חשבו שנפגעה בהפצצות, לא חיפשו אותה ואת אנשיה בעת השחרור. אנשי הרכבת שוחררו בידי חיילי הצבא האדום באפריל 1945, בסביבת העיירה טורביץ (Troebitz). כל אותו זמן טיפלו בני הזוג בכל הילדים. לאחר השחרור בידי הרוסים, התרוצצו בני הזוג בירנבאום כדי למצוא מקום בכפר הסמוך שאליו יוכלו להעביר את כל הילדים יחד.

כבר באוקטובר אותה שנה הם הקימו באמסטרדם, בבניין ששימש בעבר כמוסד סעד יהודי, בית ילדים שבו החזירו בני הזוג את הילדים שנותרו בחיים לחיי שיגרה ולמסגרת של לימודים. לפני פסח תש"ו (1946) הועבר כל בית הילדים לעיירה בוסם (Bussum), ובסוף יוני 1950 עלו כולם יחד לארץ, למעט סוני, הבת הבכורה שעלתה עוד קודם לכן, בשנת 1946.

הרב משה שמעון פסח (Moshe Shimon Pesach)

הרב משה שמעון פסח (1869-1955), צאצא למשפחת רבנים ספרדים מפוארת ביוון, כיהן כרב ואחר כך כרב הראשי של העיר וולוס (Volos) ביוון במשך 63 שנים. הרב פסח היה בעת ובעונה אחת פטריוט יווני וקנאי לקהילה היהודית שאותה שירת.

יהושע והני בירנבאום²⁹ (Yehoshua & Hennie Birnbaum)

יהושע בירנבאום יליד לנצוט (Łancut) שבפולין, היגר לגרמניה, שם פגש את הני, ילידת קלן (Köln). השניים נישאו בשנת 1927. באוקטובר 1938 נשלח יהושע, בעל האזרחות הפולנית, לעיר הגבול זבונשין (Zbaszyn) במסגרת החמרת הצעדים הנאציים האנטי-יהודיים. הני, שהייתה אז אם לחמישה ובהיריון, שלחה את ילדיה להולנד לבדם, ובתושייה רבה הביאה לבסוף גם לשחרורו של בעלה. המשפחה התאחדה בהולנד, אלא שכבר בסוף 1939, בשל היותם פליטים שולחו למחנה המעבר וסטרבורק (Westerbork) אשר הקימה ממשלת הולנד כדי לרכז בו את זרם הפליטים שברחו מגרמניה הנאצית מבלי לקלוט אותם בישובים הולנדיים. במחנה ניהלו בני הזוג בית ילדים שחסו בו ילדים עזובים שנתפסו בעודם במסתור. לאחר שהגרמנים השתלטו על המחנה סיכנו בני הזוג את עצמם בכך שעשו כל מאמץ כדי להציל ילדים מהשילוחים שיצאו מידי שבוע מזרחה להשמדה וכדי להשיג אוכל לילדים שנותרו. בני הזוג טיפלו במקום ב־200-250 ילדים במשך כחמש שנים. כפי שסיפרה בתם הבכורה סוני שי (Sonni Schey): "בכל פעם שהכינו רשימה [לגירוש], היה אסור להיכנס למקום ששמרו את הרשימות עד שלא פרסמו אותם. אבא או אמא היו מתגנבים, בסכנת חיים, לתוך המקום הזה. היו מוצאים את הילדים שהיו ברשימה, מתחילים לפעול שלא יישלחו. היו עובדים עם המחתרת ההולנדית... היו מביאים רופאים... שלילדים יש איזו מחלה ובכל מיני דרכים... ניסו להציל ילדים". בזכות סרטיפיקט עלייה לפלסטטינה שהיה בידי המשפחה, הם הושארו בווסטרבורק (Westerbork) עד בפברואר 1944 ואז הועברו למחנה ברגן בלזן (Bergen-Belsen). ההורים וששת ילדיהם נכלאו ב"מחנה הכוכבים" שבברגן-בלזן, שם נקרא יהושע לטפל ב־50 ילדים קטנים, חלקם צעירים מכדי לדעת מהי זהותם. סמוך לשחרור המחנה

29. האחים בירנבאום, עץ חיים היא, תל-אביב: קווים, 2010; מאגר שפילברג: עדות מספר 14655 מיום 5 במאי 1996; Sonni Schey; יוסף וייס, "ליל הסדר בברגן-בלזן", מתוך: נתנאל קצברג (עורך), "פדות - הצלה בימי שואה", אוניברסיטת בר-אילן 1984.

30. "האחים בירנבאום, עץ חיים היא", עמ' 71.

הרב משה שמעון פסח³¹

עבור הרב פסח, בהתחשב בתנאים הקשים הידועים בהרים ובחורף המתקרב, אבל הוא היה נחוש להוציא לפועל את תוכניתו. בריחתו של הרב פסח נתנה את האות להתחלת המנוסה של שאר חברי הקהילה. כל הנמלטים מצאו מקומות מקלט בהרים בסיוע המחותרת היוונית. הגרמנים קבעו כופר על ראשו של הרב. שניים מבניו נתפסו בידי הגרמנים בערים אחרות, שם לימדו עברית, ונרצחו במחנות ההשמדה. חתנו נרצח בידי כוחות בולגריים, ואשתו נפטרה מצער על מות בניה במהלך השהות במסתור, אבל רוחו של הרב לא נפלה. הוא הקים יחידת פרטיזנים אשר סייעה לחיילי צבאות הברית, שניסו להתחמק מהגרמנים ואף לחמה נגד הגרמנים - פעולות שבעבורן קיבל אותות כבוד לאחר המלחמה ממפקד כוחות הברית באזור הים התיכון וממלך יוון, פאול. לאחר המלחמה חזר הרב פסח לוולוס עם שבע מאות יהודים שניצלו ונרתם למאמצים לבנות מחדש את העיר החרבה. ב־1946 הוא נבחר לאב בית הדין ולרב הראשי של יוון, תארים שנשא בהם עד

הוא יזם והוביל את הצלת הקהילה היהודית בוולוס בתקופת הכיבוש הגרמני, וסייע להישרדותם של 74% מכלל יהודי העיר. היה זה הישג נדיר במדינה ש־85% מכלל יהודיה נרצחו. הוא הקים גם יחידת פרטיזנים שהצילה חיילים ממדינות הברית אשר נקלעו למצבים מסוכנים בסביבות וולוס וגם לחמו בגרמנים.

בראש השנה תש"ג, 30 בספטמבר 1943, נקרא הרב פסח למפקדה של המושל הצבאי הגרמני, קורט ריקרט (Kurt Rickert), אשר דרש שיגיש לו תוך 24 שעות רשימה של כל יהודי העיר, תוך ציון הנכסים שלהם - למטרה תמימה, לכאורה, של קביעת האספקה הנדרשת כדי לקיים אותם בתקופת הכיבוש. מלכתחילה לא התכוון הרב הנבון לקיים את דרישת הגרמנים, ובמקום זה פתח מיד בסדרת פעולות כדי להציל את הקהילה שלו, תוך סיכון חייו וחיי משפחתו. אחרי שהעמיד פנים כאילו נרגע לשמע ההסבר - שהרשימה נדרשת מסיבות סטטיסטיות בלבד - הוא ביקש מריקרט ואף קיבל אורכה של שלושה ימים, כדי להכין את הרשימה. הרב ניגש מיד לידידו הארכיבישוף יואכים אלקסופולוס (Joachim Alexopoulos) וביקש שיברר את כוונתם של הגרמנים. הארכיבישוף יצר קשר עם הקונסול הגרמני בוולוס, הלמוט שפל (Helmut Scheffel), שאמר לו בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים שעל היהודים לעזוב את וולוס לפני תאריך היעד. הארכיבישוף מסר את הידיעה לרב פסח ואף צייד אותו במכתב עבור הכמרים והתושבים בערים הנידחות בהרים שמסביב לוולוס, מכתב שבו הפציר בהם לסייע ליהודים ולהגן עליהם בכל דרך. בשנת 1977, ביוזמת הקהילה היהודית בוולוס, הוכר הארכיבישוף על ידי "יד ושם" כחסיד אומות העולם.

יוזמתו של הרב צלחה, ובסיוע ראש העיר, פקידים נוספים ומפקד המשטרה העירונית, הצליחו אנשי המחותרת היוונית בתוך שלושה ימים להבריח מהעיר לאזור ההרים שמסביב לה את רוב היהודים. מאה ושלושים יהודים נותרו בעיר וגורשו בחודש מרס למחנות ההשמדה.

ההחלטה לפנות את כל הקהילה לא הייתה קלה

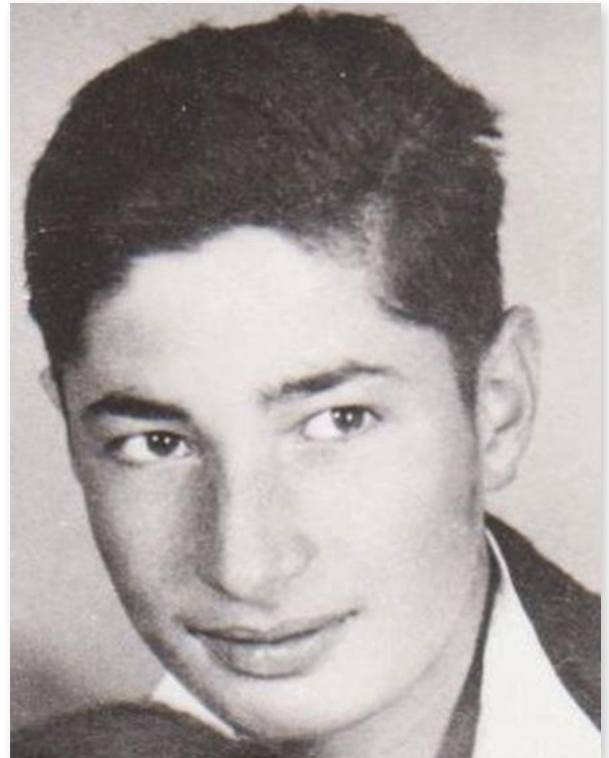

חקלאית במסגרת "הצופים היהודיים" בליון (Lyon). עם כיבוש דרום צרפת בידי הגרמנים, בספטמבר 1942, בהיותו בן 15 בלבד, הפנתה אותו אמו, שניהלה את שירותי הסעד לפליטים היהודים, לפעילות מחתרתית. אמו ואחיו הצעיר נשלחו ב-7 במרס 1944 לאושוויץ ונרצחו שם. במהלך השנים 1942-1944 הוא פעל ברחבי דרום צרפת בהנחיית הכומר אלכסנדר גלסברג (Alexandre Glasberg) ודיקה ג'פרויקין (Dika Jefroykin) מהג'וינט להצלת חברי תנועת הנוער הציוני בגרנובל (Grenoble). בשנים 1944-1945 עסק לב ציון באיסוף מודיעין עבור המחותרת היהודית באזור הכבוש של דרום-מערב צרפת, במסווה של נער שוליה למתקן גגות. לאחר תום המלחמה גויס לב ציון לתחקר את ראשי הגסטאפו, ופעל לאיסוף ילדים יהודים יתומים והעלאתם לארץ במבצעי ההעפלה. בפסח 1946 העפיל בעצמו ארצה באונייה "שמפוליון", התגייס לפלמ"ח ולחם במלחמת העצמאות בגדוד "הראל" בהגנת הדרך לירושלים. לב ציון היה ממייסדי קיבוץ דגניה ב' וממקימי ה"מבצר" בנווה אילן.

רחה פריאר (Recha Freier) ויוסף-יושקו איתאי-אינדיג (Josef-Yoshko Itai-Indig)

רחה פריאר (1892-1984) הגתה את רעיון העלייה ההמונית של נוער יהודי מגרמניה להתיישבות העובדת בארץ בשנת 1932, ובאותה שנה כבר שלחה לארץ קבוצה ראשונה ובה שנים עשר ילדים. בינואר 1933 היא ייסדה בגרמניה את "עליית הנוער" - מפעל הצלה עצום, אשר הביא להצלתם של כ-7,000 ילדים במהלך תקופת השואה. רחה פריאר המשיכה את עשייתה גם תחת השלטון הנאצי, עד שנאלצה להבריח את הגבול ליוגוסלביה עם בתה מעיין בשנת 1940, אחרי היתקלות אישית עם אדולף אייכמן (Adolf Eichmann).

יוסף איתאי (1917-1998) היה מדריך בתנועת "השומר הצעיר" ביוגוסלביה, ונקרא על ידי רחה פריאר לטפל בילדים יהודים פליטים מגרמניה ומאוסטריה

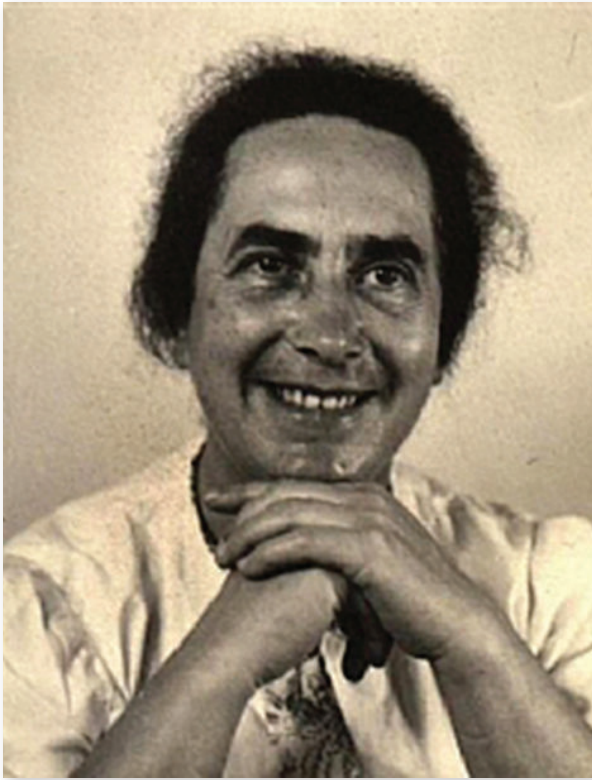

אליעזר לב ציון³²

לפטירתו. בחודש אפריל 1955 פקדה את וולוס רעידת אדמה חזקה והרב הקשיש נאלץ לגור באוהל. הוא ויתר על ביתו על מנת שייבנה במקומו בית כנסת חדש, אך נפטר זמן קצר אחר כך, ב-13 בנובמבר, ולא זכה לראות את בית הכנסת. כהוקרה על תרומתו ליהדות יוון נטמנו הרב פסח ואשתו שרה בחלקת הרבנים בהר המנוחות בירושלים, לשם הועברו עצמותיהם בשנת 1957, לצד הרב הראשי בן ציון עוזיאל. הספרייה המקיפה שלו, שבה אלפי ספרים ומסמכים נדירים שאספו הרבנים לבית פסח במשך דורות רבים, הועברה על פי צוואתו לירושלים והיא נשמרת כחטיבה נפרדת במוסד יד בן צבי.

אליעזר לב ציון (Eliezer Lev Zion)

אליעזר לב ציון (1927) נולד בברלין למשפחה בורגנית שהייתה פטריוטית לגרמניה. הוא גילה את יהדותו רק בשנת 1933, כאשר חייל נאצי היכה אותו ברחוב. באותה שנה נאסר אביו בידי המשטר הנאצי ולא שב עוד. הוא ברח לצרפת עם אימו, ושם עבר הכשרה

רחה פריאר³⁴

ב־1940 בשנת 1941 התמנה על ידי המועצה היהודית (היודנראט), שהוקמה בהוראת הגרמנים, למנהל מחנה המעבר ליהודי אמסטרדם בתיאטרון Hollandsche Schouwberg.

ילדים עד גיל 13 הופרדו מהוריהם והופקדו במעון "הקרֶש" (De Creche) שעמד ממול לתיאטרון והופעל על ידי צוות מטפלות יהודיות. הילדים היו אמורים להצטרף להוריהם סמוך לפני הגירוש בטרנספורט. סוסקינד ומנהלת מעון הילדים, הנרייטה הנריקז פימנטל (Henriette Henriques Pimentel) עם מטפלות נוספות הבריחו ממעון זה בין שש מאות לאלף ילדים אל פעילים של ארבע מחתרות הולנדיות. פעילים אלה העבירו את הילדים למקומות מסתור בערי שדה, שם הוסתרו מהנאצים בחיק משפחות נוצריות עד תום המלחמה. בין המטפלות שסיכנו את חייהן והשתתפו במבצע ההברחה היו: בטי אודקרק (Betty Oudkerk), סיני קטנברג (Siény Kattenberg), אינס כהן (Ines

יוסף איתאי³³

שהוברחו אליה לזאגרב (Zagreb), שם המשיכה את פעילות ההצלה שלה אחרי שברחה מגרמניה. רחה פריאר הצליחה להשיג 90 סרטיפיקטים ולהעלות את הילדים לארץ בטרם עלתה בעצמה בשנת 1941. קבוצה נוספת של בני נוער נשארה מאחור בזגרב, ללא סרטיפיקטים ונקלעה לכיבוש הגרמני. יוסף איתאי נשאר עם הילדים והוביל אותם בדרך חתחתים ברחבי יוגוסלביה ואיטליה, עד שהבריחו את הגבול לשווייץ באוקטובר 1943 ועלו לארץ ישראל כשנה וחצי לאחר מכן. בכך קיים את הבטחתו לרחה פריאר, ארבע וחצי שנים קודם לכן, להעלות את הילדים ארצה.

ולטר סוסקינד (Walter Süsskind)

ולטר סוסקינד (1906-1945) נמלט בשנת 1938 מגרמניה להולנד. הוא נקלט כמנהל בחברת יונילבר באמסטרדם, אבל איבד את משרתו במסגרת החוקים האנטי-יהודיים שהטילו הנאצים לאחר כיבוש הולנד

33. מתוך ארכיון בית לוחמי הגטאות, מדור תצלומים 24954.

34. שרה בן ראובן, רחה פריאר נגד הנרייטה סולד - חלק ב', ארגון מרכז יוצאי אירופה.

35. מתוך ויקיפדיה, ולטר סוסקינד.

לסמינר פרוטסטנטי למורים. לבקשת פימנטל, התגייס גם מנהל הסמינר, יוהן ואן הולסט (Johan van Hulst), לפעולות ההצלה וסייע להבריח ילדים נוספים.

ב־ 26 ביולי 1943 גורשה המנהלת פימנטל ואיתה 36 חברי צוות של מעון הילדים. פימנטל נרצחה בתאי הגזים באושוויץ. סוסקינד עמד מאחורי מערך ההצלה במהלך שנתיים וחצי שבהן שימש מנהל התיאטרון. בנוסף להצלת הילדים הבריח סוסקינד מבוגרים מתוך התיאטרון עצמו, על אף שהמקום היה שמור בקפדנות רבה עוד יותר מאשר מעון הילדים. ב־ 29 בספטמבר 1943 רוקנו הגרמנים את מעון הילדים, ויום אחד לאחר מכן - בראש השנה - גורשה שארית יהדות הולנד, כולל חברי המועצה היהודית, לווסטרבורק. הודות למידע מוקדם שהגיע מסוסקינד ומג'ו ורטמן (Joe Wartman), מנהיג מחתרת (NV Naamloze Vennootschap), בוצעו ערב הגירוש שתי ההברחות הגדולות ביותר של ילדים.

סוסקינד ומשפחתו גורשו אף הם ב-1944 לווסטרבורק. הוא הצליח לנצל קשרי ידידות שיצר עם נאצים חשובים אחדים כדי לצאת ממחנה הריכוז ולחזור לאמסטרדם, אך משנכשל בהוצאת משפחתו מהמחנה חזר לווסטרבורק והמשפחה גורשה יחד למחנות ההשמדה. אשתו ובתו של סוסקינד נרצחו באושוויץ באוקטובר 1944, ואילו הוא נפטר בפברואר 1945, במהלך צעדות המוות שהצעידו הנאצים את שרידי מחנות ההשמדה לקראת סוף המלחמה.

אוטו קומוי (Ottó Komoly)

אוטו קומוי (1892-1945) היה נשיא הפדרציה הציונית בהונגריה ויו"ר "ועד העזרה וההצלה" של יהדות הונגריה. משנת 1940 ועד לרציחתו בתחילת שנת 1945 מילא קומוי תפקיד היסטורי מכריע במסגרת התנועה הציונית בהונגריה בפעולות עזרה והצלה. לאחר הפלישה הגרמנית להונגריה, במרס 1944, התמנה אוטו קומוי על ידי פרידריך ביורן, מנהל הצלב האדום הבינלאומי, כמנהל מחלקת A של נציגות הצלב האדום הבינלאומי אשר טיפלה בהצלת ילדים יהודים בבודפשט. למרות שיכול היה לצאת מהונגריה ברכבת של "ועד העזרה וההצלה" ולהציל את עצמו, החליט

ולטר סוסקינד³⁵

(Cohn), האחות וירי-וירג'יניה כהן (Viri-Virginia) וכן הרי כהן (Harry Cohen).

פעולות ההברחה המסוכנות והנועזות בוצעו בשיטות שונות, מתחת לאפם של השומרים הגרמנים ומאחורי גבה של המועצה היהודית אשר לא ידעה וכלל לא התירה פעילות הצלה. בין היתר הוסתרו ילדים קטנים בתיקי גב ובפחי חלב והוצאו אל מחוץ למעון לתוך קרון של הרכבת הקלה שעברה בכביש שחצץ בין המעון לבין התאטרון. ההברחה תוזמנה כך שהרכבת העוברת הסתירה את היציאה מדלת בית הילדים, והמבריח היה עולה לקרון בתחנה הקרובה ויורד בתחנת הרכבת המרכזית. דרך אחרת הופעלה לאחר שהצוות היהודי הצליח לשכנע את הגרמנים שהילדים זקוקים לטיולים באוויר הצח. כשאושר להוציא את הילדים הם הועלמו בשיטות שונות מתוחכמות תוך כדי הטיול. בכל המקרים היה צורך לתקן בהיחבא את הרישומים הקפדניים וכן לביים עם ההורים מסירה של ילד לקראת הגירוש שלהם מהתיאטרון. בתחילת 1943 התרחב מעון הילדים אל בית שהיה צמוד אליו, לאחר שהבעלים היהודים גורשו למחנות. בעקבות ההתרחבות היה המעון צמוד

יונה אקשטיין וארבעה ילדים ששהו אצלו במסתור, ברטיסלבה 1942

יונה אקשטיין (Jonah Eckstein)

יונה אקשטיין (1902-1971) היה חבר פעיל בקהילה היהודית בברטיסלבה (Bratislava) ומתאגרף מצליח במועדון הספורט היהודי "הכוח". באמצעות הפעילות הספורטיבית ובזכות אישיותו הכובשת הצליח אקשטיין להתחבב על פקידי משטרה ועירייה.

פעילות ההצלה של אקשטיין החלה לאחר סיפוח אוסטריה לרייך השלישי. במרץ 1938 גורשו כל יהודי מחוז בורגנלנד (Burgenland) וכל רכושם הוחרם. חלקם שולחו על רפסודה במורד הדנובה לעבר סלובקיה ונתקעו על אי קטן סמוך לברטיסלבה. בין המגורשים הללו היו הוריה של מיכל, אשתו של אקשטיין, לאה וישראל הירש (Lea & Israel Hirsch). אקשטיין מיהר לחלצם וסידר מקומות אירוח בברטיסלבה גם למגורשים האחרים.

אקשטיין ניצל אישור שניתן לו מן השלטונות לחלוקת מזון כשר ליהודים ולעצורים במחנה המעבר פטרונקה (Patronka) שהוקם בבית חרושת נטוש בפאתי ברטיסלבה, כדי להעביר בחשאי מזון ומידע חיוניים ליהודים ששהו במסתור. אף שנאסר על אקשטיין לדבר עם שוכני המחנה, והובהר לו כי אם

אוטו קומו³⁶

קומוי במודע להישאר בבודפשט ולפעול להצלת יהודים אחרים, על אף הסכנות האורבות לו. הוא פעל עם מחתרת תנועות הנוער הציוניות החלוציות להקמתם של 55 בתי ילדים והפעלתם. בבתי הילדים מצאו מקלט יותר מ-5,000 ילדים וכ-1000 מדריכים, מורים ואנשי צוות. הוא יזם מתן חסות של "הצלב האדום" לבתים אלה ולבתי חולים ומרפאות אשר פעלו עוד לפני המלחמה בהנהלת הקהילה היהודית. בזכות חסות זו ניצלו הילדים, מוריהם, אנשי הצוות ורופאים ואחיות יהודים, אשר הועסקו במוסדות אלה. מחלקה A ובתי הילדים שימשו גם כמוקד לחלוקת אלפי תעודות חסות ("שוצפס") מזויפות, שהוכנו בידי מחתרת תנועות הנוער החלוציות. המערך כולו כלל בשיאו יותר ממאה אתרים. קומוי יזם פעילות מחתרתית לסיוע ליהודים, ניהל משא ומתן עם גורמים מתונים בממשל ההונגרי ועם מנהיגי המחתרת הפוליטית, במטרה למנוע גירוש יהודים למחנות ההשמדה. הוא היה מעורב במשא ומתן עם הגרמנים שאפשר את יציאתם של 1,684 יהודים למדינות נייטרליות ברכבת של "ועד העזרה וההצלה". בתחילת 1945 נחטף קומוי ונרצח בידי שליחי המשטר הפאשיסטי של "צלב החץ" כשבועיים לפני שחרור פשט בידי הצבא האדום.

שמואל מרקוביץ' פבזנר³⁷

חייהם (ילדים אלו נודעו אחר כך כ"ילדי ביאליסטוק"). הוא הוביל אותם לעורף הסובייטי תוך כדי מנוסה שנמשכה שבועיים, שבמהלכם נאלץ פבזנר לאיים באקדח על נהג הרכבת כדי שימשיך בנסיעה לתוך רוסיה. נוסעי רכבת הפינוי סבלו מהתקפות חוזרות ונשנות של מטוסים גרמניים. כל התקפה גרמה לעצירת הרכבת ואילצה את הנוסעים לברוח למחסה של היערות שמסביב. פבזנר דאג להחזיר את כל הילדים לרכבת לאחר כל תקרית כזאת. לאחר שהגיעו ליעד בטוח בהרי אוראל, הקים פבזנר בתמיכת הרשויות הסובייטיות מוסד לטיפול בילדים, ודאג לכל מחסורם במשך חמש שנות קור קיצוני ומחסור, שבסופן מרבית הילדים הוחזרו לפולין.

רק ארבעה מתוך הילדים זכו למצוא את הוריהם בחיים לאחר השואה. כמאה ועשרים מהילדים עלו לארץ, רובם עוד לפני הכרזת המדינה. חלקם שהו במחנה הסגר בקפריסין משך שמונה חודשים עד שהורשו לעלות לארץ בשלהי 1947. למרות

יעשה זאת יוצא להורג, הוא הבריח מכתבים מהעצורים אל בני משפחותיהם, כדי שיידעו מה עלה בגורלם. במקרים רבים הביא המידע החיוני לשחרור העצורים באמצעות תשלום שוחד.

בשנים 1942-1943 טיפל אקשטיין ביתומים יהודים עזובים שהגיעו לברטיסלבה מפולין. הוא אירח יהודים שברחו לסלובקיה, סייע ליהודים להימלט להונגריה, והסתיר יהודים בשני בונקרים. ביולי 1943 נעצר בביתו על ידי חיילי אס.אס. שדרשו ממנו להוביל אותם לארבעה יהודים מפולניה שהוסתרו בברטיסלבה. לאחר שהכחיש כי הוא מכיר אותם, הוכה ועונה במשך כמה ימים. הוא עמד בעינויים ולא גילה את מקום מחבואם של היהודים וכך הציל אותם ממוות ודאי. לאחר מכן, במטרה להפעיל עליו לחץ נוסף ולשבור אותו, נעצרה מיכל רעייתו והוחזקה כבת ערובה, בשעה שאקשטיין אולץ לחפש את היהודים המסתתרים. במהלך מעצרה עברה מיכל מסכת של התעללויות, שכללה אלימות קשה. גם היא עמדה בעינויים ולא גילתה דבר על מקום המסתור. כך ניצלו ארבעת היהודים ושרדו את השואה. אף שפעל חלקית במסגרת ממוסדת של "קבוצת העבודה" בהנהגתם של הרב מיכאל דב וייסמנדל (Michael Dov Weissmandl) וגיזי פליישמן (Gisi Fleischmann), רוב פעילותו של יונה אקשטיין נעשתה מתוך יוזמה אישית.

שמואל מרקוביץ' פבזנר³⁷ (Shmuel Markowitz Pevzner)

שמואל מרקוביץ' פבזנר (1912-1991), רווק יהודי קומוניסט מלנינגרד (Leningrad) היה מנהל מחנה קיץ בעיר דרוסקינינקאי (Druskininkai) שבליטא (Lithuania) ביוני 1941 בעת הפלישה הגרמנית. במחנה שהו מטעם תנועת הנוער הקומוניסטית "הפיונירים" (Pioneer movement) שלוש מאות נערים, שכמחציתם מביאליסטוק (Bialystok) וסביבתה. תוך גילויי מנהיגות וגבורה אישית פינה פבזנר את שלוש מאות הילדים והציל את

37. מתוך: ארכיון בית לוחמי הגטאות, מדור תצלומים 17946.

מקס "ניקו" ליאונס
(צילום: אוסף מוזיאון ההתנגדות ההולנדית)

עבור יהודים. זאת הייתה פעילות מורכבת, שכללה שכנוע משפחות לקבל לביתם פליטים יהודים, יחידים או משפחות, תוך סיכון עצמי גדול, נסיעות תכופות ברכבת לאמסטרדם (Amsterdam) ושימוש בתעודות מזויפות. במקביל לפעולה זו היה עליהם לשכנע משפחות יהודיות לבוא להסתתר בכפר מרוחק, שאת שמו לא שמעו מעולם. אחרי השלבים האלה המשיכו השניים את הטיפול ביהודים, שכלל אספקת תלושי מזון, תעודות זהות מזויפות ובגדים חמים וגם טיפול בבעיות אישיות ופסיכולוגיות שהתעוררו כתוצאה מהמצב הקשה. השניים עסקו גם בהפצת ספרות לא חוקית, כגון עיתוני מחתרת. ארנולד וניקו אף עזרו לטייסי בנות הברית שנפלו בשטח הולנדי, ואספו כלי נשק שהוצנחו ממטוסים לטובת כוחות המחתרת המזוינת בהולנד, על אף שהם עצמם היו אנטי-מיליטריסטיים. בכל הפעילות הזאת היה ניקו יד ימינו של ארנולד, ואת הצלחת פעילותם יש לזקוף לזכות שניהם במידה שווה. אף על פי כן, ניקו לא זכה מעולם באזכור שמו בקשר לפעילותו זו, עד לקבלת "אות המציל היהודי". ■

התלאות הנוראות שעברו עליהם, הספיקו חלק מילדי ביאליסטוק להילחם במלחמת העצמאות. הם למדו, התפתחו, הקימו משפחות ותרמו רבות לפיתוחה, לשגשוגה ולביטחונה של מדינת ישראל במשך שנות קיומה. שמואל פבזנר זכה להוקרה מטעם ממשלות רוסיה ופולין על פועלו להצלת הילדים הפולניים ואילו סטסיס סבידרקיס (Stasys Svinderkis) - המדריך הליטאי במחנה בדרוסקיניקי - זכה בשנת 1997 בתואר "חסיד אומות העולם" מטעם "יד ושם" על חלקו בהצלת הילדים הליטאים.

מקס ליאונס - "ניקו" (Max Leons - "Nico")

מקס ליאונס (1912-2019), יליד רוטרדם (Rotterdam), היה בן 18 בזמן הפלישה הגרמנית להולנד במאי 1940. באביב 1943 הביא אחד מאנשי המחתרת את ליאונס לכפר קטן בצפון הולנד, ניאו-לנדה (Niuewlande) שמו. בזמנו היה הכפר באזור עני ולא מפותח במחוז דרנטה (Drente). היום הכפר מפורסם הודות לפעולות המחתרת בזמן הכיבוש הנאצי. אנשי ניאו-לנדה וארבעה כפרים שכנים נוספים הצליחו להציל כשלוש מאות יהודים ממרכז הולנד, נוסף על פליטים הולנדים לא-יהודים.

מקס ליאונס מצא בכפר מקום מסתור אצל משפחת ון-דייק (Van Dyck). בעל הבית היה צָבֵעַ במקצועו, ובביתו התחיל מקס ללמוד את הניב המקומי המדובר בדרנטה. הוא שינה את שמו ל"ניקו", שם פחות יהודי ממקס, שהיה במקרה גם אחד משמותיו הפרטיים. הוא מצא עבודה בחקלאות והצטרף לבני המשפחה בימי ראשון בעת ביקורם בכנסייה. כך בנה לעצמו זהות לא-יהודית, כדי להתמזג באוכלוסייה המקומית ולאפשר לעצמו להשתתף בפעולות מחתרתיות. הזדמנות כזו הגיעה כשפגש את ארנולד דואווס (Arnold Douwes), פעיל המחתרת. בתחילה ארנולד לא נתן אמון בניקו, משום שהיה צעיר ולא מנוסה, אך לאחר זמן קצר הוא נוכח לדעת שאפשר לסמוך עליו ועל התושייה שלו, ושיתוף הפעולה ביניהם בשנתיים האחרונות של המלחמה היה הדוק, פורה ומועיל.

עיקר פעולתם היה מציאת מקומות מסתור בסביבה